

STUDIA I ARTYKUŁY

Tomasz Olejniczak

<https://orcid.org/0000-0002-7087-3814>

Akademia Leona Koźmińskiego

Anna Pikos

<https://orcid.org/0000-0003-2002-1055>

Akademia Leona Koźmińskiego

Rafał Staszek vel Staszewski

<https://orcid.org/0000-0002-2496-2752>

Akademia Leona Koźmińskiego

Polskie monografie przedsiębiorstw i historii korporacyjne z perspektywy analizy gatunkowej oraz historiografii

Abstrakt: Celem artykułu jest charakterystyka kolekcji polskich monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych jako gatunku literackiego w ramach polskiej historiografii. Tekst opiera się na systematycznej analizie gatunkowej formalnych cech 365 publikacji tego typu wydanych w latach 1797–2022. W dyskusji zaprezentowano potencjalne ścieżki przyszłych badań w kontekście analizy gatunkowej i historiografii.

Słowa kluczowe: historiografia, monografie przedsiębiorstw, historie korporacyjne, analiza gatunkowa, Polska, historia biznesu.

Abstract: The article aims to describe and characterise the collection of Polish company monographs and corporate histories as a literary genre within Polish historiography. It is based on a systematic genre analysis of formal features of 365 publications published between 1797 and 2022. The discussion presents potential paths for future research in the context of genre and historiographic analysis.

Keywords: historiography, company monographs, corporate histories, genre analysis, Poland, business history.

Wprowadzenie

Dziwnym zbiegiem okoliczności w 1987 r., po dwóch stronach żelaznej kurtyny, ukazały się dwa artykuły poświęcone w gruncie rzeczy temu samemu problemowi, tj. genezie oraz roli publikacji o historii przedsiębiorstw we współczesnej nauce. W Polsce Aleksander Wesołowski wydał tekst *O potrzebie monograficznych studiów przedsiębiorstw*¹, podczas gdy w Wielkiej Brytanii Donald Coleman napisał artykuł pt. *The Uses and Abuses of Business History*². Autorzy tych prac reprezentowali dwa odmienne konteksty społeczno-kulturowe – socjalizm i kapitalizm oraz dwie różne dziedziny – socjologię i historię biznesu. Co więcej, w artykułach tych zastosowano dwa różne terminy na określenie tego samego gatunku literackiego – Wesołowski pisał o „monografiach przedsiębiorstw”, podczas gdy Coleman o „historiach korporacyjnych”³. Pomimo wszystkich tych różnic obydwaj autorzy wyciągnęli bardzo podobne wnioski: opracowane z zachowaniem rygoru naukowego monografie przedsiębiorstw poświęcone ważnym problemom społeczno-ekonomicznym mogą być cennym źródłem wiedzy na temat otaczającej nas rzeczywistości.

Od czasu publikacji tych artykułów minęło ponad 30 lat, na przestrzeni których kontekst społeczno-ekonomiczny, szeroko pojęta nauka, jak i historiografia doświadczyły wielu rewolucyjnych zwrotów⁴. Przez cały ten czas gatunek historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw wzbogacał się o coraz to nowsze pozycje wydawane z okazji kolejnych jubileuszy obchodzonych w zmieniającym się kontekście historycznym. W literaturze międzynarodowej publikacje tego typu od czasu do czasu stawały się przedmiotem debaty toczonej wśród historyków biznesu⁵, a od niedawna również i przedmiotem systematycznej analizy gatunkowej⁶ oraz coraz popularniejszym

¹ Zob. A. Wesołowski, *O potrzebie monograficznych opracowań przedsiębiorstw*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, z. 1, s. 275–287.

² D.C. Coleman, *The uses and abuses of business history*, „Business History” 1987, nr 29, s. 141–156.

³ W niniejszym artykule autorzy zdecydowali się na równoległe stosowanie terminów pojawiających się w kluczowych artykułach poświęconych temu gatunkowi, tj. historii korporacyjnej (A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, *The genre of corporate history*, „Journal of Organizational Change Management” 2009, t. XXII, nr 1, s. 27–48) oraz monografii przedsiębiorstw (A. Wesołowski, op. cit.). Różnice w nazewnictwie międzynarodowym i polskim są również ważne z perspektywy genezy, procesu ewolucji i specyfiki tych publikacji, o czym więcej w dalszej części tekstu.

⁴ Zob. E. Domańska, *Zuroty badawcze w historii i innych naukach humanistycznych*, w: *Wprowadzenie do metodologii historii*, red. E. Domańska, J. Pomorski, Warszawa 2022, s. 218–235.

⁵ Zob. D. Lewis, W.P. Newton, *The writing of corporate history*, „The Public Historian” 1981, t. III, nr 3, s. 63–74; D.C. Coleman, op. cit., s. 141–156; G. Jones, *Company history and business history in the 1990s*, „European Yearbook of Business History” 1999, t. II, s. 1–20.

⁶ Zob. A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 27–48; P.Y. Donzé, A. Smith, *Varieties of capitalism and the corporate use of history: the Japanese experience*, „Management & Organizational History” 2018, t. XIII, nr 3, s. 236–257.

źródłem w badaniach nad narracjami, retoryką historyczną czy tożsamością organizacyjną⁷. Tymczasem w Polsce monografie przedsiębiorstw nigdy nie doczekały się odrębnej tożsamości jako gatunek literacki i pozostają rozproszone w zbiorach bibliotecznych pomiędzy różnymi kategoriami⁸. Co więcej, we współczesnej historiografii polskiej trudno doszukać się dyskusji na temat specyfiki, ram teoretycznych, metod czy potencjału badawczego tego niszowego gatunku⁹.

Dlatego też w niniejszym artykule postawiliśmy sobie dwojaki cel. Po pierwsze, systematyczny opis ewolucji monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych jako gatunku literackiego. Po drugie, krytyczną analizę potencjału polskich monografii przedsiębiorstw jako źródła historycznego w kontekście współczesnej historiografii. W konsekwencji artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej części, poprzedzonej krótkim wprowadzeniem teoretycznym odnoszącym się do zagadnienia ewolucji gatunków literackich i historiografii, zaprezentowaliśmy międzynarodowy i polski dorobek poświęcony monografiom przedsiębiorstw i historiom korporacyjnym. W drugiej części przedstawiliśmy charakterystykę kolekcji polskich monografii przedsiębiorstw i podjęliśmy dyskusję na temat jej potencjału jako źródła w kontekście współczesnej historiografii. Artykuł kończy się rozważaniami nad dalszą trajektorią ewolucji tego gatunku oraz potencjalnymi badaniami z użyciem tego niszowego i dosyć specyficznego źródła historycznego.

Gatunek czy źródło? Dwie perspektywy na monografie przedsiębiorstw i historie korporacyjne

Historie korporacyjne i monografie przedsiębiorstw stanowią zarówno gatunek literacki, jak i przedmiot rozważań oraz badań w obrębie historiografii. Dlatego też należałoby rozpatrywać publikacje tego typu w kontekście przedstawionego poniżej dorobku obydwu tych dziedzin.

⁷ Zob. M. Rowlinson, J. Hassard, *The invention of corporate culture: A history of the histories of Cadbury*, „Human Relations” 1993, t. XLVI, nr 3, s. 299–326; W.M. Foster, D.M. Coraiola, R. Suddaby, J. Kroezen, D. Chandler, *The strategic use of historical narratives: A theoretical framework*, „Business History” 2017, t. LIX, nr 8, s. 1176–1200; A. Smith, D. Simeone, *Learning to use the past: the development of a rhetorical history strategy by the London headquarters of the Hudson’s Bay Company*, „Management & Organizational History” 2017, t. XII, nr 4, s. 334–356.

⁸ Na potrzebę wyodrębniania i systematycznych badań nowych gatunków w historiografii zwracają uwagę również inni autorzy, jak np. V. Julkowska, *Family Histories – a Reflection on the Development of Historiographic Genre Forms*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2021, nr 51, s. 251–282.

⁹ Refleksję taką, oprócz wspomnianego Wesolowskiego, wysuwali m.in.: W. Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1963; T. Ochowski, *Tradycje przedsiębiorczości w Polsce jako źródło kapitału kulturowego organizacji*, Warszawa 2013.

Gatunek literacki i jego ewolucja

Gatunek to szerokie pojęcie, które ma odmienne znaczenia w różnych dyscyplinach¹⁰. Tradycyjnie w badaniach językoznawczych analizę gatunkową definiuje się jako „badanie zachowań językowych umiejscowionych w zinstytucjonalizowanych środowiskach akademickich lub zawodowych”¹¹. Celem analizy gatunkowej jest zatem odkrycie wzorców strukturalnych i gramatycznych, np. w artykułach naukowych i pismach akademickich¹². Jednak ostatnie prace z zakresu teorii gatunku wskazują na stopniowe odchodzenie od analizy czysto tekstowej w kierunku czynników kontekstualnych, których analiza jest szczególnie obiecująca w kontekście zawodowym i korporacyjnym¹³. Ponadto w ostatnim czasie niektórzy badacze retoryki i lingwistyki dostrzegli potrzebę większej liczby badań nad „ewolucją gatunku” oraz „historyczną analizą gatunku”, które odnoszą się do badań diachronicznych procesów rozwoju gatunków dyscyplinarnych i zawodowych¹⁴. Badania nad ewolucjami gatunków literackich postrzega się jako potencjalny sposób wyjaśnienia związku pomiędzy zmieniającym się kontekstem społeczno-historycznym, właściwościami strukturalnymi instytucji i ich działaniami komunikacyjnymi¹⁵. Dotychczasowe badania w zakresie „ewolucji gatunków literackich” wykazały, że mogą one zaoferować wartościowe wnioski na temat procesów ewolucyjnych i zmian paradygmatów w nauce¹⁶, rosnącej złożoności cech formalnych i leksyko-gramatycznych artykułów naukowych¹⁷ czy społeczno-kulturowego kontekstu rozwoju zachodniej myśli naukowej¹⁸.

Wszystkie wspomniane powyżej osiągnięcia w zakresie teorii gatunków literackich i historycznej analizy ich ewolucji, jak zostanie później wykazane, znajdują w pewnym stopniu odzwierciedlenie zarówno w polskiej,

¹⁰ Zob. J. Frow, *Genre worlds: The discursive shaping of knowledge*, „Arena Journal” 2005, nr 23, s. 129–146.

¹¹ Zob. *Advances in Discourse Studies*, red. V.K. Bhatia, J. Flowerdew, R. Jones, Oxfordshire 2008, s. 10.

¹² Zob. J.M. Swales, J. Swales, *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*, Cambridge 1990.

¹³ Zob. V.K. Bhatia, J. Flowerdew, R. Jones, op. cit.; V.K. Bhatia, *Analysing Genre. Language use in Professional Settings*, London 1993; idem, *Worlds of Written Discourse. A Genre-Based View*, London 2004.

¹⁴ Zob. C. Berkenkotter, *Genre evolution? The case for a diachronic perspective*, w: *Advances in Discourse Studies...*, s. 188–201.

¹⁵ Zob. ibidem, s. 188–201.

¹⁶ Zob. T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1970; D.H. Hull, *Science as a Process. An Evolutionary Account of the Social and Conceptual Development of Science*, Chicago 1988.

¹⁷ Zob. A.J. Gross, J.E. Harmon, M. Reidy, *Communicating Science. The Scientific Article from the 17th Century to the Present*, Oxford 2002.

¹⁸ Zob. P. Dear, *The Literary Structure of Scientific Argument. Historical Studies*, Philadelphia 1991.

jak i międzynarodowej literaturze dotyczącej historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw.

Źródło w perspektywie przewrotów w historiografii

W XIX w. narodziła się historiografia pozytywistyczna dążąca do obiektywizmu. Ważne stało się odtworzenie prawdziwego obrazu historii bez jego wartościowania. Według Karola Modzelewskiego dzięki badaczom pozytywistom zawdzięczamy obecny rygor warsztatu historycznego, m.in. procedury krytyki źródeł i współczesny zestaw technik badawczych¹⁹. Jednak począwszy od lat pięćdziesiątych przedstawiciele różnych dziedzin humanistyki dochodzą do wniosku, że metodologia pozytywistyczna, choć użyteczna, czasem nawet niezastępowalna, przestaje być wystarczająca i nie daje większych szans na rozwój oraz znaczące odkrycia. Dzieje się tak np. w naukach społecznych²⁰.

Ostatnia dekada XX w. w badaniach organizacji to wpływ debat postmodernistycznych, wzrost zainteresowania tematyką kultury organizacyjnej, różnorodności, rozwój historii biznesu. Wszystkie te zjawiska wpłynęły na dokonanie się tzw. zwrotu historycznego, czyli badań nad rzeczywistością organizacyjną uwzględniających perspektywę historyczną²¹. Badacze wykorzystujący perspektywę historyczną wskazywali, jak ważny dla przebiegu i wyjaśnienia zjawisk oraz procesów zarządczych jest kontekst historyczny. Perspektywa ta pozwala badać konkretne, rzeczywiste przypadki i procesy w dłuższej perspektywie czasowej. Jak podkreśla Piotr Górski, zakłada ona „przyjęcie pewnych założeń ontologicznych dotyczących rzeczywistości organizacyjnej: wielopoziomowy i emergentny charakter tej rzeczywistości, złożoność motywacji zachowań ludzi w organizacjach, zmiana organizacyjna, wynikająca zarówno ze świadomych i planowych działań ludzi jak i będąca skutkiem wcześniej podjętych działań, których efekty nie zawsze i nie w pełni

¹⁹ Zob. K. Modzelewski, *Trzy modele historiografii*, „Nauka” 2009, nr 2, s. 15–21.

²⁰ Zob. K. Filutowska, *Tożsamość narracyjna jako empiryczna podmiotowość – MacIntyre, Taylor, Ricoeur*, Warszawa 2018.

²¹ O zwrocie historycznym w naukach o organizacji zob. m.in.: Ch. Booth, M. Rowlinson, *Management and organizational history: Prospects*, „Management & Organizational History” 2006, nr 1, s. 5–30; A. Kieser, *Twenty years after. Why organization theory needs historical analysis*, w: *The Routledge Companion to Management and Organizational History*, red. P. Genoe McLaren, A.J. Mills, T.G. Weatherbee, London 2015, s. 47–48; A.J. Mills, R. Suddaby, W. Foster, G. Durepos, *Re-visiting the historic turn 10 years later: Current debates in management and organizational history*, „Management & Organizational History” 2016, t. XI, nr 2, s. 67–76; P. Górski, *Perspektywa historyczna w teorii i badaniach w dziedzinie organizacji i zarządzania*, „Współczesne Zarządzanie” 2007, nr 4, s. 20–29; idem, *Management and Organizational History nowe czasopismo w dziedzinie organizacji i zarządzania*, „Organizacja i Kierowanie” 2007, nr 2, s. 141–151; K. Mikołajewska-Zajac, *Zwrot historyczny w teorii organizacji: splatając ważne wątki w badaniach nad praktykami pamięci organizacyjnej*, „Studia Socjologiczne” 2017, nr 2, s. 45–72.

są dostrzegalne”²². Istotny jest tutaj nie tylko społeczny kontekst tych działań, ale również wymiar czasu w rzeczywistości organizacyjnej²³. Badania wykorzystujące perspektywę historyczną zakładają, że badana rzeczywistość jest dana badaczowi nie bezpośrednio, lecz poprzez zachowane dokumenty i świadectwa. Analizie poddaje się materiały powstałe niezależnie od procesu badawczego, będące niejako efektem funkcjonowania organizacji i zarządzania. Wykorzystuje się nie tylko archiwalia, ale również materiały marketingowe firmy, co znacznie poszerza zasób źródeł dostępnych badaczom²⁴. Przedstawiony tutaj zwrot historyczny wiązał się ze zwrotem narratywistycznym. Na skutek wpływu tendencji postmodernistycznych w obszarze humanistyki w historii znaczenia nabiera narracja, czyli opowieść o przeszłości, oparta na dostępnych materiałach źródłowych. Jest ona różnorodna i zmienna w czasie. Zwrot narratywistyczny dokonał się w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX w. i objął niemal wszystkie dziedziny humanistyki zarówno w Europie, jak i USA²⁵. Wiązał się on z tekstualizacją historii. Ewa Domańska pisze, że tekstualizm podkreślał, że „świat jest tekstem (albo/i jest tekstowy), a tekstualność jest właściwa sposobowi istnienia tego, co rzeczywiste”²⁶. Tekst jest paradygmatem kultury, który, aby go zrozumieć, wymaga odpowiedniego sposobu czytania. Ten specyficzny sposób analizy tekstu zakłada, że tekst jest złożoną strukturą znaków i symboli, których znaczenie można odkryć poprzez odsłanianie jego kolejnych warstw. Według Domańskiej „punkt ciężkości rozważań przesunął się z [...] problemów związanych z wyjaśnianiem za pomocą praw na logiczne i konceptualne problemy związane z rozumieniem narracji i jej eksplanacyjnej roli”²⁷. Pierwszy raz określenie „narratywizm” zostało użyte w 1971 r. przez Williama Draya²⁸, gdy pisał o badaniach prowadzonych nad narracją jako zajmujących centralne miejsce w analizach teoretyczno-historycznych. Wyliczał w swoim artykule Mortona White’a, Waltera B. Galliego i Arthura C. Danto jako narratywistów, czyli filozofów historii podkreślających kluczową rolę narracji w historii. Nie było wśród nich Haydena White’a, którego interesowała „teoria narracji” oferująca „pomysły i instrumenty badawcze do analizy retorycznego wymiaru narracji”²⁹. W 1973 r. ukazała się praca

²² Zob. P. Górski, *Perspektywa historyczna w badaniach organizacji i zarządzania. Zagadnienie strategii badawczych*, „Prakseologia” 2020, nr 162, s. 119.

²³ Zob. idem, *O potrzebie badań koncepcji zarządzania w Polsce w perspektywie historycznej*, „Marketing i Rynek” 2014, nr 5, s. 259–264.

²⁴ Zob. P. Górski, *Perspektywa historyczna w badaniach organizacji i zarządzania...*, s. 115–130.

²⁵ Zob. J. Gałęziowski, J. Urbanek, *Etyczny zwrot w polskiej historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2017, nr 7, s. 7–34.

²⁶ Zob. E. Domańska, *Historia egzystencjalna. Krytyczne studium narratywizmu i humanistyki zaangażowanej*, Warszawa 2012, s. 17.

²⁷ Zob. ibidem, s. 27.

²⁸ Zob. W. Dray, *On the Nature and Role of Narrative in Historiography*, „History and Theory” 1971, t. X, nr 2, s. 153–171.

²⁹ Zob. E. Domańska, *Historia egzystencjalna...*, s. 29.

White'a – *Metahistory*³⁰, która została uznana za jedno z najważniejszych dzieł współczesnej humanistyki. Jak pisze Domańska, „dziełem tym White dokonał «zwrotu lingwistycznego», który włączył refleksję historyczną w toczące się w humanistyce debaty na temat relacji między językiem a rzeczywistością”³¹. Sam White mówił, że bardziej odpowiednie byłoby sformułowanie „zwrot dyskursywny”, gdyż historia czerpała inspiracje raczej z retoryki i teorii dyskursu niż z lingwistyki. Jednak odnosząc się do fazy narratywizmu, zwrot lingwistyczny, według Domańskiej, wydaje się zasadny, gdyż dzięki niemu w teorii historii odkryto znaczenia analiz języka dla badań historycznych. Hayden White twierdził, że przeszłość nie istnieje niezależnie od jej przedstawienia, historia jest w istocie historiografią (pisanem o historii), a tekst historiograficzny – „literackim artefaktem”³². Obok White'a umieszcza się Franka Ankersmita, według którego „narratywistyczna filozofia historii jest filozofią pisarstwa historycznego, nie zaś badań historycznych”³³. Historiografia analizuje, więc teksty historyczne traktuje się jako całościowe reprezentacje historyczne. Ankersmit został obok White'a uznany za klasyka gatunku³⁴.

W wyniku opisanych powyżej zwrotów w historiografii zaszły zmiany w roli, jaką pełnią źródła historyczne. Poszerzyły się ich definicja oraz zakres materiałów jako akceptowalnej podstawy badań. Ponadto zmienia się ich funkcja, zgodnie z którą historyk modernistyczny będzie podążał od źródła i świadectwa ukrytej za owym źródłem rzeczywistości historycznej, a dla postmodernisty źródło stanie się podstawą do reinterpretacji przeszłości³⁵.

Historia korporacyjna jako gatunek w międzynarodowej historiografii

„Historia korporacyjna jest tym dla historii gospodarczej, czym biografia polityka dla historii polityki” – napisano w broszurze Business History Unit z 1977 r.³⁶ W najprostszym rozumieniu historia korporacyjna to oparta na dokumentach archiwalnych publikacja poświęcona historii konkretnego przedsiębiorstwa³⁷. Pozostałe jej cechy, takie jak: cel, forma lub struktura publikacji, zakres użycia materiałów archiwalnych, rola autora i zlecającego publikację przedsiębiorstwa czy sposób późniejszego wykorzystania publikacji,

³⁰ Zob. H. White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore–London 1973.

³¹ Zob. E. Domańska, *Historia egzystencjalna...*, s. 32.

³² Zob. ibidem, s. 32–37.

³³ Zob. A. Zysiak, *Historie w historii – zanim awangarda stanie się kanonem*, „Kultura i Historia” 2010, nr 18, s. 1–26.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Cyt. za: ibidem, s. 5.

³⁶ Cyt. za: D.C. Coleman, op. cit., s. 143.

³⁷ Zob. A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 27–48.

są znacznie trudniejsze do zdefiniowania i stanowiły przedmiot zagorzałych, wieloletnich dyskusji pomiędzy naukowcami, przedstawicielami praktyki i specjalistami od archiwów firmowych³⁸. Świadczyć o tym może chociażby brak jednolitego nazewnictwa na określenie tego gatunku. W literaturze polskiej mamy do czynienia z pojęciem „monografia przedsiębiorstw”³⁹, autorzy brytyjscy i amerykańscy stosują wymiennie pojęcia „historia firmowa” (ang. *company history*) i „historia korporacyjna” (ang. *corporate history*)⁴⁰, a japońscy badacze starają się wprowadzić do literatury międzynarodowej rdzennie japoński termin *shashi*⁴¹.

W literaturze międzynarodowej uznanie historii korporacyjnej za wartościowy gatunek było długotrwałym procesem, co doskonale ilustruje złożoność procesu ewolucji gatunku literackiego. Trudno określić, kiedy dokładnie zaczęły powstawać pierwsze historie firmowe i korporacyjne⁴², nie ulega jednak wątpliwości, że gatunek ten jest nierozdzielnie związany z dziedziną historii biznesu, która w swoim pierwotnym zamyśle miała być poświęcona badaniom przedsiębiorstw i przedsiębiorców⁴³. Badania ta zaowocowały w niedługim czasie licznymi publikacjami opisującymi historie firm i korporacji, które zainteresowane popularyzacją własnych osiągnięć były bardziej skłonne do udzielania historykom dostępu do swoich archiwów⁴⁴. W miarę wzrostu liczby publikacji zauważono jednak, że wydawane masowo historie korporacyjne miały zazwyczaj charakter opisowy i znacznie odbiegały jakością od zadających fundamentalne pytania prac historyków biznesu, takich jak Alfred Chandler⁴⁵. W rezultacie tej refleksji pojawił się pierwszy, ale rezonujący po dziś dzień nurt debaty nad naukowością opracowań poświęconych indywidualnym przedsiębiorstwom, którego przejawem była ostra krytyka gatunku historii korporacyjnych jako publikacji czysto opisowych,

³⁸ Dyskusja pomiędzy przedstawicielami kilku środowisk pojawia się m.in. w *Crisis, Credibility and Corporate History*, red. A. Bieri, Oxford 2014.

³⁹ Terminu tego używają zarówno wspomniany wcześniej Wesolowski, jak i późniejsi autorzy, np. A. Jarosz, J. Kaliński, A. Zawistowski, *Bibliografia historii gospodarczej Polski w latach 1944–1989*, Warszawa 2003.

⁴⁰ Zob. D. Lewis, W.P. Newton, op. cit., s. 63–74; G. Jones, op. cit., s. 1–20; A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 27–48.

⁴¹ Zob. M. Kasuya, *Business History and Company Histories: How Company Histories Are Made*, „Akamon Management Review” 2016, t. XV, nr 6, s. 331–340; K. Shōko, *Welcome to the World of the Japanese Company Histories*, „Shashi. The Journal of Japanese Business and Company History” 2020, t. V, nr 1, s. 1–13.

⁴² Współczesna literatura milczy na ten temat, możliwe jest jednak dotarcie do wczesnych spisów takich publikacji, jak np.: L.M. Daniells, *Studies in Enterprise, 1958: A Selected Bibliography of American and Canadian Company Histories and Biographies of Businessmen*, „Business History Review” 1959, t. XXXIII, nr 2, s. 217–243.

⁴³ N.S.B. Gras, *Business history*, „The Economic History Review” 1934, t. IV, nr 4, s. 385–398.

⁴⁴ D.C. Coleman, op. cit., s. 141–156.

⁴⁵ Zob. np.: A. Chandler Jr., *Strategy and Structure. Chapters in the History of the American Industrial Enterprise*, Massachusetts 1969.

o ograniczonej wiarygodności, napisanych na zamówienie i pozbawionych jakiegokolwiek próby wyciągnięcia wniosków użytecznych dla teorii⁴⁶. Najszerszym echem odbił się wspomniany wcześniej artykuł Colemana zarzucającego autorom historii korporacyjnych nadmierną opisowość i zwracającego uwagę na ich uzależnienie od dostępu do źródeł archiwalnych znajdujących się w posiadaniu firm, które mogą w każdej chwili odmówić wglądu w bardziej wrażliwe materiały. Najsurowsze słowa krytyki dotyczą losów opublikowanych monografii, które zdaniem autora są „w dużej mierze nieczytane przez nikogo poza innymi historykami biznesu”⁴⁷. Jedną z recept, które autor oferuje dla poprawy obecnego stanu rzeczy, jest pisanie historii korporacyjnych poświęconych konkretnym tematom i problematyce takiej jak zarządzanie kulturą organizacyjną czy zarządzanie zmianą⁴⁸. Mimo iż uważny czytelnik artykułu Colemana zauważy, że autor stara się w nim niejako przezwyciężyć wykluczenie historii korporacyjnych z dziedziny historii biznesu, użyty przez niego termin *abuses of business history* sprawił, że jest on najczęściej przytaczany jako krytyk gatunku historii korporacyjnych. W nieco innym tonie, aczkolwiek nadal noszącym znamiona krytyki, napisany został artykuł *Company History and Business History in the 1990s* przez jednego z najwybitniejszych współczesnych historyków biznesu – Geoffreya Jonesa z Uniwersytetu Harvarda⁴⁹. Mimo iż w artykule autor nadal wyraźnie oddziela publikacje z dziedziny historii biznesu od gatunku historii korporacyjnych, podsumowuje osiągnięcia i wyzwania w zakresie ich publikacji w latach dziewięćdziesiątych. Nawiązując do Colemana, Jones podkreśla, że głównym problemem gatunku historii korporacyjnych nie jest kwestia niezależności i rzetelności ich autorów, ale ograniczony zasięg i odbiór tego typu publikacji. Zwraca również uwagę na dwa trendy w procesie ewolucji tego gatunku w latach dziewięćdziesiątych i upatruje w nich nadziei na przyszłość. Pierwszym z nich jest postulowane przez Colemana publikowanie historii poświęconych szerszym, bardziej teoretycznym zagadnieniom, drugim – wydawanie historii korporacyjnych na temat firm w szerszym kontekście ich konkurencji, miasta czy społeczności, co pomogłoby zwiększyć zainteresowanie.

Te ponawiane co jakiś czas dyskusje w gronie historyków biznesu odnośnie do rygoru naukowego i roli gatunku historii korporacyjnych jednoznacznie wskazują na postrzeganie ich wyłącznie z perspektywy poznawczej, jako problematycznej spuścizny i przedłużenia dziedziny historii biznesu. Aby historycy biznesu mogli spojrzeć na historie korporacyjne w zupełnie

---

⁴⁶ Krytykę tę zob. m.in.: D.C. Coleman, op. cit., s. 141–156; D. Lewis, W.P. Newton, op. cit., s. 63–74; G. Jones, op. cit., s. 1–20; G. Jones, K.E. Sluyterman, *British and Dutch business history*, w: *Business History around the World*, red. F. Amatori, G. Jones, Cambridge 2003, s. 111–145.

⁴⁷ D.C. Coleman, op. cit., s. 144–145.

⁴⁸ Ibidem, s. 153–154.

⁴⁹ G. Jones, op. cit., s. 1–20.

nowym świetle, konieczna była prawdziwa rewolucja skutkująca zmianami na poziomie dominujących paradygmatów w ramach dziedziny. Rewolucję tę określa się mianem zwrotu historycznego (ang. *historic turn*) w naukach o organizacji i zarządzaniu. W jego wyniku nastąpił wzrost zainteresowania perspektywą i metodami historycznymi oraz potencjałem ich wykorzystania w analizie organizacji i szeroko pojętych naukach społecznych⁵⁰. Przewrót ten spowodował m.in. pojawienie się subdyscypliny historii organizacyjnej (ang. *organizational history*) oraz wzrost liczby interdyscyplinarnych publikacji, w których z perspektywy historycznej analizowano kluczowe koncepcje z obszaru teorii organizacji, takie jak tożsamość, nostalgia czy kultura organizacyjna⁵¹. Skutkiem ubocznym tej rewolucji stały się również daleko idące zmiany w obszarach zainteresowań historyków biznesu, którzy zaczęli prowadzić badania nad strategicznym wykorzystaniem przeszłości czy retoryką historyczną⁵². Z punktu widzenia niniejszego artykułu najważniejsze jest jednak to, że rewolucja w zakresie założeń paradygmatycznych spowodowała nowy wzrost zainteresowania gatunkiem historii korporacyjnej, który stał się przedmiotem pogłębionej analizy nie jako materiał faktograficzny, ale swego rodzaju „fenomen kulturowy i organizacyjny”⁵³. Jednym z owoców wspomnianej powyżej rewolucji w dziedzinie historii biznesu był artykuł Agnès Delahaye, Charlesa Bootha, Petera Clarka, Stephena Proctera, Michaela Rowlinsona, pt. *The genre of corporate history*, w którym po raz pierwszy zaproponowano potraktowanie historii korporacyjnych jako gatunku literackiego oraz zastosowanie dorobku badań literaturowych do systematycznej analizy historii korporacyjnych i komunikacji marketingowej⁵⁴. Pojęcie gatunku zostało zoperacjonalizowane dosyć szeroko jako rodzaj dyskursu, który opowiada o przeszłości konkretnego przedsiębiorstwa, czy

---

⁵⁰ O zwrocie historycznym w naukach o organizacji i zarządzaniu zob. m.in.: P. Clark, M. Rowlinson, *The treatment of history in organisation studies: towards an 'historic turn'?*, „Business History” 2004, t. XLVI, nr 3, s. 331–352; T. Ochowski, op. cit.; K. Mikołajewska-Zajac, op. cit., s. 45–72.

⁵¹ Zob. np.: T. Strangleman, *The nostalgia of organisations and the organisation of nostalgia: Past and present in the contemporary railway industry*, „Sociology” 1999, t. XXXIII, nr 4, s. 725–746; M. Rowlinson, J. Hassard, op. cit., s. 299–326; S. Oertel, K. Thommes, *History as a source of organizational identity creation*, „Organization Studies” 2018, t. XXXIX, nr 12, s. 1709–1731; M.J. Hatch, M. Schultz, *Toward a theory of using history authentically: Historicizing in the Carlsberg Group*, „Administrative Science Quarterly” 2017, t. LXII, nr 4, s. 657–697.

⁵² Zob. np.: B. Aeon, K. Lamertz, *Those who control the past control the future: The dark side of rhetorical history*, „Organization Studies” 2021, t. XLII, nr 4, s. 575–593; R. Suddaby, W.M. Foster, Ch. Trank Quinn, *Rhetorical history as a source of competitive advantage*, w: *The Globalization of Strategy Research*, red. J.A.C. Baum, J. Lampel, Bingley 2010, s. 147–173; W.M. Foster, D.M. Coraiola, R. Suddaby, J. Kroezen, D. Chandler, op. cit.

⁵³ Zob. A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 27–48.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 29.

to w druku, w sieci, czy w fizycznej przestrzeni budynków organizacji⁵⁵. Jednym z najważniejszych wkładów artykułu było zaadaptowanie metodyki analizy gatunkowej do analizy historii korporacyjnych z uwzględnieniem ich cech formalnych i tematycznych⁵⁶. Zaproponowana analiza cech formalnych miała się skupiać na widocznych na pierwszy rzut oka cechach, takich jak: forma i data publikacji, objętość, autorstwo, wydawca oraz obecność spisów treści i ilustracji. Analiza cech tematycznych z kolei miała koncentrować się na cechach wynikających z pogłębionej analizy jakościowej, w tym przyjętej struktury narracji i pojawiających się w niej paradygmatów kulturowych, bohaterów oraz specyficznych definicji sukcesu biznesowego⁵⁷. Wyznaczenie ram teoretycznych i opisanie metodyki analizy gatunkowej, zaproponowane przez autorów, winny dodatkowo umożliwić badania porównawcze na przestrzeni lat oraz pomiędzy różnymi gatunkami.

Artykuł Delahaye i współautorów odbił się szerokim echem i zainspirował innych autorów do poważnego potraktowania i systematycznej analizy historii korporacyjnych jako przedmiotu badań⁵⁸. Zaczęły pojawiać się również artykuły porównawcze przedstawiające specyfikę historii korporacyjnych w innych krajach⁵⁹. W jednej z takich prac autorzy podejmują próbę analizy ewolucji gatunku historii korporacyjnych w Japonii⁶⁰. Artykuł opiera się na długoterminowej analizie ilościowej japońskich historii korporacyjnych opublikowanych w latach 1900–2015. Wykazała ona, że liczba tekstów tworzonych w ramach tego gatunku systematycznie maleje od 2000 r. Autorzy tłumaczą spadek liczby historii korporacyjnych publikowanych w Japonii, odnosząc się do trzech uwarunkowań wpływających na japoński biznes: stagnacji gospodarczej po 1990 r., zmian technologicznych, w tym Internetu jako alternatywnego środka komunikacji oraz zmiany w japońskich stosunkach pracy i ładu korporacyjnego⁶¹. W konkluzji autorzy artykułu wzywają do międzynarodowych i porównawczych badań nad gatunkiem historii korporacyjnych.

Na marginesie debaty toczącej się w kręgach naukowych, w której historia korporacyjna z metody lub formy uprawiania historii stała się przedmiotem badań, warto zwrócić uwagę na dyskusje prowadzone w kręgach praktyków i archiwistów biznesowych. To bowiem właśnie archiwiści i profesjonalni

⁵⁵ Ibidem, s. 30.

⁵⁶ Ibidem, za: J. Frow, op. cit., s. 129–146.

⁵⁷ A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 32.

⁵⁸ Zob. m.in.: M. Burghausen, J. Balmer, *Repertoires of the corporate past: Explanation and framework. Introducing an integrated and dynamic perspective*, „Corporate Communications. An International Journal” 2014, t. XIX, nr 4, s. 384–402.

⁵⁹ Jeden z krajów, w których historie korporacyjne i firmowe są najczęściej publikowane, systematycznie zbierane i analizowane, to Japonia. Zob. np.: Y. Matsuzaki, *The Shibusawa Shashi Project and sharing information on business archives in Japan*, „Business Archives” 2005, nr 91, s. 28–38; M. Kasuya, op. cit., s. 331–340.

⁶⁰ Zob. P.Y. Donzé, A. Smith, op. cit., s. 236–257.

⁶¹ Ibidem, s. 250–251.

wydawcy przez wiele lat rozwijali gatunek historii korporacyjnej, tak niedocenywany i marginalizowany przez historyków biznesu. Po pierwsze, o dojrzałości gatunku historii korporacyjnych świadczyć może fakt pojawienia się wydawnictw i agencji kreatywnych specjalizujących się w tej formie komunikacji z czytelnikami⁶². Po drugie, w obliczu nasycenia rynku tzw. *coffee table books*, tj. historiami korporacyjnymi w formie albumów, oraz w obliczu zarzutów nikłej wartości merytorycznej tego typu publikacji firmy stopniowo zaczęły doceniać znaczenie warsztatu metodologicznego i niezależności autora, któremu zlecały opracowanie własnej historii⁶³. W końcu proces publikacji historii korporacyjnych stanowi też ważny temat w dyskusjach podejmowanych przez archiwistów biznesowych⁶⁴, dla których jest to swego rodzaju projekt badawczy prowadzący do wzbogacenia zasobów archiwum zakładowego, gromadzenia źródeł pierwotnych⁶⁵. Można powiedzieć, że historia zatoczyła koło, a gatunek historii korporacyjnej wrócił do łask historyków biznesu. Efektami tej prowadzonej latami debaty są pogłębiona refleksja na temat gatunku historii korporacyjnej oraz szereg koncepcji teoretycznych i podejść metodologicznych umożliwiających rzetelną ich analizę.

Monografia przedsiębiorstwa jako gatunek w historiografii polskiej

Analiza ewolucji gatunku monografii przedsiębiorstwa w warunkach polskich jest znacznie trudniejsza ze względu na nieciągłość polskiego kontekstu historycznego⁶⁶, w wyniku której refleksję nad dyscypliną historii biznesu oraz gatunkiem monografii przedsiębiorstw podjęto stosunkowo późno⁶⁷. Niemniej jednak w literaturze polskojęzycznej można odnaleźć echa praktycznie

---

⁶² Najbardziej znana najstarsza firma specjalizująca się w publikacji historii korporacyjnych to History Factory, której założyciel opublikował nawet manifest na temat filozofii funkcjonowania przedsiębiorstwa. Zob. B. Weindruch, *Start with the Future and Work Back. A Heritage Management Manifesto*, Lanham–Maryland 2016.

⁶³ Zob. E. Ponzoni, K. Boersma, *Writing history for business: The development of business history between 'old' and 'new' production of knowledge*, „Management & Organizational History” 2011, t. VI, nr 2, s. 123–143.

⁶⁴ Zob. *Crisis, Credibility and Corporate History...*, passim.

⁶⁵ Przykładem takiej publikacji jest wydana niedawno trzypięciotomowa praca *Roche in the World 1896–2021 – A Global History*, opracowana przez zespół składający się z profesjonalnych naukowców. Znacznie wzbogaciła archiwum Roche o historie mówione, dokumenty i zdjęcia.

⁶⁶ Zob. J. Kochanowicz, *The curse of discontinuity: Poland's economy in a global context, 1820–2000*, „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte/Economic History Yearbook” 2014, t. LV, nr 1, s. 129–148.

⁶⁷ O początkach debaty pisze m.in. M. Jastrzab, *Historia biznesu: czego uczy i czy pomaga zrozumieć światowy kryzys?*, „Master of Business Administration” 2011, t. XIX, nr 6, s. 36–47, o początkach tego podejścia w Polsce zob. P. Górski, *O potrzebie badań koncepcji zarządzania...*, s. 359–364.

wszystkich debat prowadzonych w środowisku międzynarodowym⁶⁸. Jedną z pierwszych głębszych refleksji miała miejsce we wczesnym okresie powojennym, kiedy to w następstwie masowej industrializacji ówczesni polscy historycy określali podejścia i ramy teoretyczne niezbędne do analizy nowej rzeczywistości politycznej i gospodarczej. Prace z lat sześćdziesiątych, obecnie klasyfikowane w ramach historiografii PRL⁶⁹, dają pewien wgląd w ówczesną debatę na temat użyteczności i ograniczeń zachodniej tradycji historiograficznej⁷⁰, w tym dziedziny historii biznesu i gatunku historii korporacyjnych⁷¹ oraz archiwów biznesowych⁷².

W kontekście ówczesnej debaty szczególnie warte uwagi są refleksje zaprezentowane w jednym z najbardziej formatywnych podręczników polskich historyków, mianowicie *Problemach i metodach historii gospodarczej* Witolda Kuli⁷³. Praca ta zawiera bowiem holistyczne rozważania na temat genezy, cech i roli monografii przedsiębiorstwa na szerszym tle popularnej na zachodzie historii biznesu (ang. *business history*). Kula dopatruje się genezy monografii przedsiębiorstw w hagiograficznych publikacjach odnoszących się do pionierów kapitalizmu, podając w wątpliwość wiarygodność i użyteczność tych wczesnych wydawnictw: „Biografie tych «patres patriae», monografie ich przedsiębiorstw, księgi pamiątkowe różnych jubileuszy itp. – wszystko to stworzyło przeogromną bibliotekę dzieł, które naiwnością apologetyki przewyższają niejednego średniowiecznego kronikarza, a które naukowej historiografii równie jak i kronikarze są użyteczne, a na szczęście, jako dotyczące bliższych nam i lepiej źródłowo udokumentowanych czasów, łatwiej poddają się weryfikacji”⁷⁴.

Treść wywodu na temat ewolucji dyscypliny historii biznesu wskazuje, że Kula był również w pełni świadomy zmian, jakie dokonały się w historii biznesu na przestrzeni lat, i doceniał potencjalną rolę badań w skali mikro, reprezentowanych przez badania poszczególnych firm i przedsiębiorców prowadzone przez zachodnich historyków biznesu: „Jednocześnie pamiętać należy, że w stosunku do epoki kapitalizmu liberalnego mikroanaliza, badanie przedsiębiorstwa, jest specjalnie ważną, a czasem jedyną drogą historyka gospodarczego. [...] Stąd dla tego okresu zwielokrotniona waga archiwów przedsiębiorstw. Stąd zwielokrotniona waga monografii przedsiębiorstwa jako

⁶⁸ Zob. W. Kula, op. cit., s. 242–272; T. Ochowski, op. cit.

⁶⁹ Zob. R. Stobiecki, *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, Łódź 2020.

⁷⁰ Zob. W. Kula, op. cit.

⁷¹ Zob. A. Mączak, *Business History*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, t. LXIII, nr 1, s. 269–283; I. Pietrzak-Pawłowska, *Zakłady przemysłowe w Polsce XIX i XX wieku. Studia i materiały*, Wrocław 1967.

⁷² Zob. W. Kula, op. cit., s. 162; B. Pełka, *Archiwa gospodarcze w krajach kapitalistycznych*, „Archeion” 1970, nr 53, s. 173–184.

⁷³ Zob. W. Kula, op. cit., s. 242.

⁷⁴ Ibidem, s. 243.

jeśli nawet nie najlepszej, to jedynej możliwej drogi przybliżenia do poznania szerszych problemów gospodarczych⁷⁵.

Badacz ten miał jednak również świadomość ograniczeń i paradoksów, z którymi zmagali się zachodni historycy biznesu, a o których wiele lat później pisał Coleman:

Pewnie, że zwłaszcza w Ameryce częste jest zjawisko bezpośredniego finansowania prac nad dziejami danych zakładów przez aktualnego ich właściciela. [...] Powszechna natomiast jest zależność egzekwowana poprzez udzielanie dostępu do archiwum. Zjawisko znane nam jeszcze z międzywojennych czasów – gdy przedstawiciele wielkich rodów arystokratycznych zamykali badaczom dostęp do archiwów rodzinnych, jeśli wyniki, przez badaczy tych otrzymywane, nie pokrywały się z ich życzeniami – powtarza się w tej chwili w badaniach wielkich kapitalistycznych przedsiębiorstw⁷⁶.

Ostatecznie jednak można odnieść wrażenie, że wywód Kuli prowadzi do odrzucenia zarówno monografii przedsiębiorstw, jak i szeroko pojętej historii biznesu jako nurtu badawczego⁷⁷. Badacz wydaje się postrzegać monografie przedsiębiorstw i historię biznesu jako badania nad przedsiębiorstwami kapitalistycznymi typu „prześciowego”, które mogą pełnić funkcję jedynie pomocniczą w kontekście badań nad historią gospodarczą:

Przy wszystkich zastrzeżeniach ideologicznych i trudnościach technicznych – badania dziejów przedsiębiorstw mają ogromne znaczenie dla historii gospodarczej. [...] Analiza przedsiębiorstwa [...] możliwa jest jedynie przy umieszczeniu go w ramach całości, której część stanowiło, tym samym więc wymaga jakiejś, przybliżonej choćby wiedzy o regularnościach i zależnościach w tym środowisku występujących. Teoretycznie można by sformułować postulat, że badania monograficzne przedsiębiorstw nie powinny wchodzić w skład początkowego etapu badań z zakresu historii gospodarczej⁷⁸.

Niejako równoległe z historiografią debata na temat monografii przedsiębiorstw podjęta została również w socjologii, gdzie wskazywano istotną rolę monografii przedsiębiorstw⁷⁹. Aleksander Matejko, socjolog specjalizujący się w zagadnieniach pracy i przemysłu, już w latach sześćdziesiątych podkreślał wagę monografii przedsiębiorstw w edukacji i badaniach socjologicznych

⁷⁵ Ibidem, s. 272.

⁷⁶ Zob. ibidem, s. 247.

⁷⁷ Zob. J. Piłatowicz, *Stan badań nad dziejami przemysłu w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2008, t. LIII, nr 2, s. 36–37.

⁷⁸ Zob. W. Kula, op. cit., s. 272.

⁷⁹ To nieodosobniony przypadek, jako że rola socjologii jako nauki formatywnej dla dyscypliny zarządzanie w Polsce jest szeroko znana i powszechnie opisywana. Zob. m.in.: P. Górski, T. Ochowski, *Polish sociological traditions as an inspiration for a historical approach in management*, „International Journal of Contemporary Management” 2019, t. XVIII, nr 1, s. 37–51.

w spółdzielni pracy⁸⁰. Na miano jednego z najbardziej pouczających źródeł na temat ewolucji polskiego gatunku monografii przedsiębiorstw zasługuje jednak wspomniana już praca Wesołowskiego, *O potrzebie monograficznych studiów przedsiębiorstw* (1987)⁸¹. Artykuł, choć czysto teoretyczny, w sposób kompleksowy skupia się na trzech zagadnieniach. W pierwszej części autor prezentuje genezę gatunku monografii przedsiębiorstw w socjalistycznej Polsce, wywodząc je z zaproponowanego przez Jana Szczepańskiego⁸² projektu badawczego Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk z zakresu socjologii pracy i przemysłu: „Nie będę chyba w błędzie, jeśli powiem, że do genezy i rozwoju monografii socjologicznej przedsiębiorstwa w PRL przyczyniły się nie rocznicowe okazje, a szeroko zakrojone badania nad rozwojem klasy robotniczej w Polsce Ludowej”⁸³. Co ciekawe, zdaniem autora te socjologiczne korzenie miały zasadniczy wpływ na przedmiot analizy, którym w przypadku polskich monografii przedsiębiorstw stała się nie sama firma, a jej pracownicy⁸⁴. W drugiej części Wesołowski przedstawia projekt wzorcowej monografii składającej się z sześciu elementów obejmujących: 1) historyczny i techniczno-ekonomiczny proces kształtowania się przedsiębiorstwa i załogi, zwłaszcza w PRL; 2) kształtowanie się infrastruktury psychospołecznej załogi; 3) realizację ideologicznej i politycznej funkcji przedsiębiorstwa; 4) informację i jej obieg w przedsiębiorstwie; 5) gospodarkę funduszami społecznymi i jej efektywność; 6) zdrowie pracowników⁸⁵. Każda część struktury modelowej monografii przedsiębiorstwa jest podzielona na mniejsze elementy i szczegółowo scharakteryzowana. Głównym zamysłem postulowanej przez Wesołowskiego standaryzowanej struktury miało być stworzenie lepszych podstaw do porównań i analiz poszczególnych monografii przedsiębiorstw, co z kolei ułatwiłoby opracowanie procesu przemian i rozwoju polskiego przemysłu⁸⁶. W zamyśle tego autora monografia przedsiębiorstwa zasługuje zatem na uwagę nie tyle jako gatunek, ile jako metoda badawcza⁸⁷. W trzeciej części Wesołowski wymienia korzyści dla nauki i praktyki wynikające z publikacji monografii przedsiębiorstw. Z punktu widzenia praktyki monografie przedsiębiorstw miały pozwolić na lepsze zrozumienie załogi, zwiększoną motywację

⁸⁰ Zob. A. Matejko, *Badania socjologiczne spółdzielni pracy*, „Przegląd Socjologiczny/Sociological Review” 1961, t. XV, nr 1, s. 141–142; idem, *Rola socjologa i socjologii w zakładach pracy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1965, t. XXVII, nr 3, s. 217–233.

⁸¹ Zob. A. Wesołowski, op. cit., s. 275–287.

⁸² J. Szczepański, *Założenia i ogólna koncepcja planu badań nad rozwojem klasy robotniczej w Polsce Ludowej*, w: *Studia nad rozwojem klasy robotniczej*, red. J. Szczepański, cz. 1, Warszawa 1961, s. 3–18.

⁸³ Zob. A. Wesołowski, op. cit., s. 277.

⁸⁴ Ibidem, s. 281.

⁸⁵ Ibidem, s. 282.

⁸⁶ Ibidem, s. 277.

⁸⁷ Ibidem, s. 275–277.

wynikającą z opisu osiągnięć zakładu oraz umożliwić lepsze zarządzanie oparte na systematycznie pozyskiwanych danych o zakładzie i załodze⁸⁸. Odnosnie do metodologii badawczej i nauki autor postuluje systematyczną, seryjną publikację monografii przedsiębiorstw, które w długiej perspektywie umożliwiłyby analizę zmian w czasie.

Monografia określonego przedmiotu jest jego swoistą fotografią, jest zarejestrowaniem jego aktualnego stanu. Kilka fotografii tego przedmiotu wykonanych w różnych odstępach czasu pozwala uważnemu obserwatorowi na porównywanie ich, analizowanie i zauważenie zmian, jakie zaszły w tym przedmiocie. Należy więc zadbać o to, aby opis monograficzny określonego przedmiotu był co pewien czas powtarzany. Wówczas nabywa on wartości dokumentu, zbioru faktów i materiałów, nie tylko o historycznym znaczeniu⁸⁹.

Publikacja Wesołowskiego zasługuje na wyróżnienie jako jedna z pierwszych, jeśli nie jedynych, krytycznych refleksji nad cechami i potencjalną rolą polskich monografii przedsiębiorstw, a postulowaną przez autora standaryzację można uznać za godne pochwały dążenie do poprawy potencjału naukowego tych publikacji. Mimo iż postulat Wesołowskiego o standaryzacji nie miał szans się ziścić, wezwanie do publikacji monografii przedsiębiorstw nie pozostało bez odpowiedzi. Jak wykaże analiza zaprezentowana w kolejnej części tego artykułu, na przestrzeni lat ukazały się dziesiątki monografii przedsiębiorstw pod kierunkiem i przy współudziale zarówno socjologów, jak i historyków. Niestety, publikacjom samych monografii przedsiębiorstw nie towarzyszyły adekwatna refleksja oraz debata teoretyczna i metodologiczna na temat cech, ograniczeń i potencjału tego gatunku. Zaczątki tej refleksji można obserwować dopiero w ostatnich latach pod wpływem rosnącego zainteresowania gatunkiem monografii przedsiębiorstwa zarówno ze strony naukowców, jak i wydawców.

Historykom gospodarczym zawdzięczać można m.in. opracowanie jednej z pierwszych wyczerpujących list monografii oraz artykułów poświęconych indywidualnym przedsiębiorstwom⁹⁰. Na przestrzeni lat historycy gospodarczy publikowali również doskonałe pogłębione studia pojedynczych przedsiębiorstw, noszące wszystkie znamiona odrzuconego w latach sześćdziesiątych nurtu historia biznesu⁹¹. Ostatnio można również zauważyć publikacje wpisujące się w założenia zwrotu narracyjnego. Wybrane monografie przedsiębiorstw i historie korporacyjne stały się przedmiotem analizy w kontekście historii organizacji oraz polskich tradycji i mitów przedsiębiorczych⁹². Co więcej,

⁸⁸ Ibidem, s. 283.

⁸⁹ Zob. ibidem, s. 275.

⁹⁰ Zob. A. Jarosz, J. Kaliński, A. Zawistowski, op. cit.

⁹¹ Zob. A. Zawistowski, *Kombinat. Dzieje Zambrowskich Zakładów Przemysłu Bawełnianego – wielkiej inwestycji planu sześcioletniego*, Warszawa–Białystok 2009.

⁹² Zob. T. Ochowski, op. cit.

postulowane przez Wesołowskiego seryjnie publikowane monografie przedsiębiorstw stanowią przedmiot krytycznej analizy podobieństw i różnic w historycznych narracjach firm w różnych okresach i kontekstach społeczno-politycznych⁹³. W końcu podjęliśmy się analizy gatunkowej polskich monografii przedsiębiorstw, uwzględniającej analizę cech formalnych i tematycznych zgodnie z wytycznymi zawartymi w opisywanym wcześniej artykule Delahaye i współautorów⁹⁴. W wyniku analizy zidentyfikowano unikalne kategorie pojawiające się w polskich monografiach przedsiębiorstw oraz zobrazowano, jak zmiany kontekstu historycznego wpływały na ciągłość i zakres formy publikacji oraz dominujących w nich narracji⁹⁵.

Pomimo wskazanych powyżej osiągnięć polskich badaczy w ostatnich latach, we współczesnej literaturze polskojęzycznej nadal brakuje krytycznej analizy monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych jako źródła historycznego oraz pogłębionej debaty na temat ich specyfiki i potencjału w kontekście współczesnej historiografii. W konsekwencji temu zagadnieniu poświęciliśmy drugą część niniejszego artykułu.

Polskie monografie przedsiębiorstw i historii korporacyjne jako źródło historyczne

Akapity poniżej zawierają szczegółowy opis cech zbioru polskich monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych jako potencjalnego źródła historycznego.

Wyzwania w zakresie dostępu i metod analizy

Zanim przejdziemy do analizy cech monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych jako źródła, warto najpierw wskazać, jakich niespodziewanych wyzwań mogą one nastęrczać w zakresie metod gromadzenia i analizy. Biorąc pod uwagę brak wyodrębnionej kategorii gatunkowej oraz rozproszenie historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw w polskich zbiorach bibliotecznych, problemy nasuwa już próba określenia zakresu i skali tego gatunku. Proces gromadzenia i analizy monografii przedsiębiorstw oraz historii korporacyjnych na potrzeby niniejszego artykułu uwzględnił pięć etapów.

Pierwszy etap, który miał na celu potwierdzenie katalogowania dziedzinowego oraz szczegółowej klasyfikacji publikacji tego typu, uwzględnił

---

⁹³ Zob. A. Pikos, *Continuity of Narratives: Reinterpretations of Polish Business History*, „Central European Management Journal” 2018, t. XXVI, nr 4, s. 47–63.

⁹⁴ A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 27–48.

⁹⁵ Zob. T. Olejniczak, A. Pikos, *The evolution of genre: Systematic review of Polish corporate histories*, „Business History” 2022, s. 1–24.

kwerendę w zbiorach Biblioteki Narodowej z wykorzystaniem znanych tytułów historii korporacyjnych. Pilotaż potwierdził, że monografie przedsiębiorstw nie posiadają własnej kategorii i są rozproszone w różnych, znacznie szerszych kategoriach, takich jak: biografie, dzieje miast i regionów, historia gospodarki, historia Polski, publikacje branżowe, publikacje jubileuszowe, albumy itp. Jak można się było spodziewać, tak duże rozproszenie postawiło przed nami wyzwanie identyfikacji i zgromadzenia historii korporacyjnych. Jednocześnie jednak kwerenda doprowadziła do zidentyfikowania przydatnych filtrów, które najskuteczniej wskazywały publikacje tego typu, w tym filtrów tematycznych, jak „przemysł” oraz filtrów typologicznych, jak „monografia”, „druk ulotny” czy „publikacja jubileuszowa”.

Drugi etap zbierania danych oparliśmy na źródle bibliograficznym opracowanym przez historyków gospodarczych, zawierającym wyczerpujący wykaz „historii przedsiębiorstw i instytucji” opublikowanych w latach 1944–1989⁹⁶. Bibliograficzna lista 640 publikacji została przekształcona w cyfrową bazę danych o uporządkowanej strukturze w programie Excel, w której dokonano kategoryzacji i podziału na 452 książki i 188 artykułów dotyczących historii poszczególnych przedsiębiorstw. Artykuły wykluczono z dalszej analizy, podczas gdy książki wykorzystano do zidentyfikowania cech charakterystycznych publikacji tego typu. Analiza cech wspólnych i wzorców w tytułach historii przedsiębiorstw pozwoliła na identyfikację dwóch grup słów kluczowych przydatnych w dalszej kwerendzie bibliotecnej: a) słowa kluczowe związane z branżą (browar, fabryka maszyn, cukrownia, kopalnia itp.); b) słowa kluczowe związane z jubileuszem (200, 100, 75, 50, 25 itp.). Pomimo usilnych poszukiwań nie udało się nam znaleźć wiarygodnego źródła, które zawierałoby listę monografii przedsiębiorstw opublikowanych przed II wojną światową lub po 1989 r.

Trzeci etap zbierania danych uwzględniał systematyczną kwerendę w zbiorach Biblioteki Narodowej z użyciem filtrów i słów kluczowych zidentyfikowanych w poprzednich krokach. Kwerenda miała w swoim zamyśle koncentrować się na identyfikacji historii firm opublikowanych przed 1945 r. oraz po 1989 r., jednak zbieraliśmy również historie firm wydane między 1945 a 1989 r., aby potwierdzić wiarygodność jedyne go istniejącego źródła bibliograficznego. Słowa kluczowe związane z jubileuszem (w przedziale od 10 do 200 lat) zaowocowały zidentyfikowaniem 281 publikacji. Słowa kluczowe mające związek z branżą skupiały się na kluczowych kategoriach przedsiębiorstw przemysłowych – tu odnaleziono 324 prace. Ze względu na nakładanie się niektórych publikacji na siebie przeprowadziliśmy walidację krzyżową tytułów uzyskanych przy użyciu różnych słów kluczowych oraz walidację krzyżową ze wspomnianym wcześniej źródłem bibliograficznym. W rezultacie powstała zweryfikowana lista 386 historii korporacyjnych,

⁹⁶ Zob. A. Jarosz, J. Kaliński, A. Zawistowski, op. cit., s. 321–350.

w tym: 52 historie korporacyjne opublikowane przed 1945 r., 141 historii korporacyjnych wydanych w latach 1945–1989, 193 historie korporacyjne wydrukowane po 1989 r. Na podstawie uzyskanych danych i potencjału odkrycia kolejnych prac można ostrożnie szacować łączną liczbę publikacji w ramach gatunku polskich historii korporacyjnych na ok. 1000 wydawnictw. Ze względu na brak wiarygodnego rejestru i fakt, że wspomniana kwerenda nie była w żaden sposób wyczerpująca, całościowa analiza gatunku historii korporacyjnych na podobieństwo innych autorów międzynarodowych⁹⁷ okazała się niemożliwa. Dlatego też zdecydowaliśmy się na zgromadzenie reprezentatywnej próby polskich monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych, które umożliwiłyby wiarygodną i wartościową analizę gatunkową.

Czwarty etap procedury zbierania danych polegał zatem na gromadzeniu fizycznych kopii lub uzyskiwaniu dostępu do cyfrowych wersji historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw. Bazując na opracowanej w poprzednich krokach liście historii korporacyjnych, przez trzy lata systematycznie pozyskiwaliśmy historie korporacyjne, które były dostępne w różnych antykwariatach w całej Polsce. Dodatkowo w przypadku najstarszych monografii przedsiębiorstw, opublikowanych przed wojną, zdobyliśmy cyfrowe kopie z zasobów portalu Biblioteki Narodowej POLONA⁹⁸ lub zbiorów innych bibliotek w ramach Federacji Bibliotek Cyfrowych⁹⁹. W efekcie udało się zgromadzić fizyczne lub cyfrowe kopie 365 historii przedsiębiorstw opublikowanych w latach 1797–2022, z czego 226 wydano w latach 1990–2022, 110 – w latach 1945–1989, a 29 przed 1939 r. Trudno stwierdzić, czy jest to próba losowa, gdyż pomimo że zakup i uzyskanie dostępu do historii korporacyjnych miały charakter czysto przypadkowy, oparty na ich dostępności, a nie celowej selekcji, w pozyskanej próbie mogą dominować wielkonakładowe publikacje dużych przedsiębiorstw oraz nowsze prace, które były zwyczajnie bardziej dostępne na rynku antykwarycznym i wydawniczym.

Piąty i ostatni etap uwzględniał proces analizy zgromadzonej kolekcji monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych, opartej na metodzie zastosowanej we wcześniejszych badaniach, łącząc analizę gatunkową z metodami ilościowymi¹⁰⁰. Konieczność połączenia tych dwóch podejść wynikała z dążenia do systematycznego przeglądu dużej liczby publikacji przy jednoczesnej dążności do identyfikacji ich podstawowych cech gatunkowych oraz ich zmian na przestrzeni lat. Podążając za wytycznymi analizy

---

⁹⁷ Najlepszym przykładem analizy populacji jest analiza przeprowadzona w oparciu o bazy danych japońskich historii korporacyjnych Japan Business History Institute, opisana w artykule P.Y. Donzé, A. Smith, op. cit., s. 236–257.

⁹⁸ Strona internetowa POLONA: <https://polona.pl/> (dostęp: 12 VIII 2022).

⁹⁹ Strona internetowa Federacji Bibliotek Cyfrowych: <https://fbc.pionier.net.pl/> (dostęp: 12 VIII 2022).

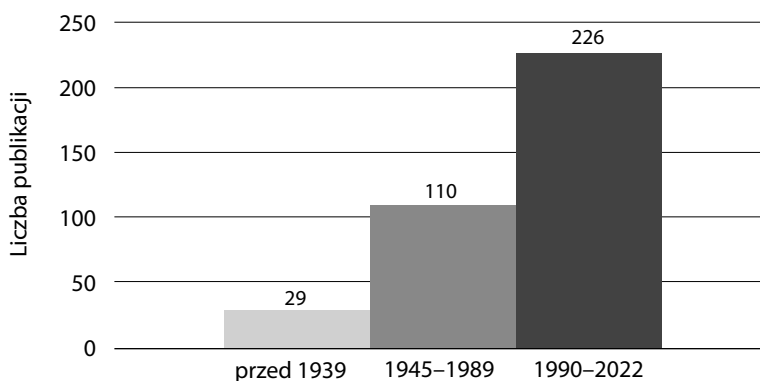
¹⁰⁰ Zob. A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit. s. 27–48; P.Y. Donzé, A. Smith, op. cit., s. 236–257.

gatunkowej¹⁰¹, skupiliśmy się na systematycznej analizie cech formalnych, w tym takich elementów, jak: tytuł, nośnik i format, rok, miejsce i okazja publikacji, liczba stron i stosunek zdjęć do tekstu, język, rodzaj wydawcy i autora oraz rodzaj branży. Dane gromadziliśmy w ustrukturyzowanej bazie danych w programie Excel, co umożliwiło późniejszą analizę ilościową cech badanej próby publikacji wydanych w różnych okresach, jak i z całego gatunku. Jednocześnie w niniejszym artykule zdecydowaliśmy się pominąć analizę cech tematycznych, takich jak struktura narracji i pojawiające się w niej paradygmaty kulturowe, bohaterowie oraz specyficzne definicje sukcesu biznesowego. Po pierwsze, analiza taka, aczkolwiek na znacznie mniejszej próbie, została przeprowadzona na potrzeby innego artykułu naukowego¹⁰², po drugie, pogłębiona analiza jakościowa treści publikacji wykraczała poza ramy niniejszego tekstu, którego celem było pokazanie potencjału monografii przedsiębiorstw jako źródła historycznego. Poniższe akapity przedstawiają zatem tylko kluczowe wnioski z analizy cech formalnych i ich zmian na przestrzeni lat.

Charakterystyka polskich monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych

Kolekcja monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych, będąca przedmiotem analizy, składa się z 365 monografii opublikowanych w latach 1797–2022. Wykres 1 i tabela 1 prezentują rozkład liczby monografii wydanych w poszczególnych okresach historycznych.

Wykres 1. Rozkład liczby monografii według okresu publikacji (N = 365)

Opracowanie własne w oparciu o wyniki analizy.

¹⁰¹ Zob. A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 27–48.

¹⁰² Zob. T. Olejniczak, A. Pikos, *The evolution of genre...*, s. 1–24.

Jak widać, w zgromadzonej kolekcji monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych dominują publikacje wydane po 1990 r. (226), historie opublikowane w socjalizmie to ok. 1/3 kolekcji (110), a historie, które ukazały się w okresie przedwojennym i wcześniejsze, stanowią najmniejszą część, zaledwie ok. 1/10 kolekcji (29). Rozkład ten wynika w dużej mierze z opisanego w części metodologicznej procesu pozyskiwania fizycznych monografii i w znacznym stopniu odzwierciedla ich dostępność na rynku antykwarycznym i wydawniczym. W kolejnych latach planowane są działania mające na celu uzupełnienie kolekcji o cyfrowe kopie monografii z innych okresów, znajdujące się w zbiorach Biblioteki Narodowej.

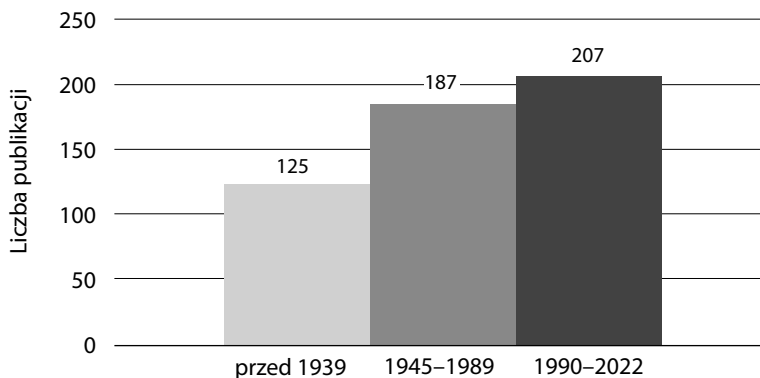
Najstarsza publikacja w kolekcji pochodzi z 1797 r. i nosi tytuł *Rękodzieło fabryki sukiennej w Krakowie* Wacława hr. Sierakowskiego. Można ją uznać za jedną z pierwszych monografii przedsiębiorstw. Najnowsza praca w kolekcji to monografia *Wedlowie* Łukasza Grabala, opublikowana w październiku 2021 r. z okazji obchodów 170. rocznicy powstania firmy Wedel. Książka jest przykładem współczesnego trendu historii korporacyjnych zleczanych zewnętrznym autorom i wykorzystywanych w działaniach marketingowych. Książka to też dobry przykład monografii na temat Wedla, które zwyczajowo opracowywane były we współpracy z literatami i dziennikarzami¹⁰³. Nadreprezentacja współczesnych historii korporacyjnych w naszej próbie stanowi pewne ograniczenie dla pogłębionej analizy porównawczej pomiędzy okresami, jednak ze względu na skalę kolekcji można zgromadzone publikacje uznać za próbę reprezentatywną dla gatunku, co umożliwi postawienie pewnych ostrożnych hipotez na temat cech charakterystycznych polskich historii korporacyjnych. Akapity poniżej prezentują zatem podstawowe informacje dotyczące cech formalnych, takich jak średnia liczba stron, format wydania, rozkład w zależności od branży czy miejsca publikacji oraz typologie autorów i wydawców polskich monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych.

Z punktu widzenia średniej liczby stron można zaobserwować, że z biegiem czasu monografie przedsiębiorstw i historii korporacyjne stopniowo zwiększały swoją objętość z nieco ponad 100 do ponad 200 stron. Średnią liczbę stron historii korporacyjnych w poszczególnych okresach prezentuje wykres 2.

Najkrótsza publikacja w kolekcji nosi tytuł *Marka TERMISIL 2018 – 113 lat Huty Szkła w Wołominie – Tradycja zobowiązuje* i liczy zaledwie 10 stron, na których zaprezentowano historię huty szkła oraz archiwalny regulamin

---

¹⁰³ Kolekcja zawiera w sumie aż pięć monografii poświęconych firmie Wedel. Jedną z pierwszych jest sponsorowany przez Wedla i wydany w 1938 r. zbiór opowiadań pt. *Staroświecki Sklep*. W 1993 i 2004 r. ukazały się dwie publikacje Mieczysława Kozłowskiego, pt. *E. Wedel: dzieje firmy* oraz *Wedel: krótka historia rodzinnej firmy*. W 2004 r. w czasach Cadbury-Wedel wydano *Opowieść pachnącą czekoladą* Olgierda Budrewicza. Publikacja Łukasza Grabala jest zatem najnowszym przykładem długiej tradycji angażowania literatów w pisanie monografii o firmie Wedel.

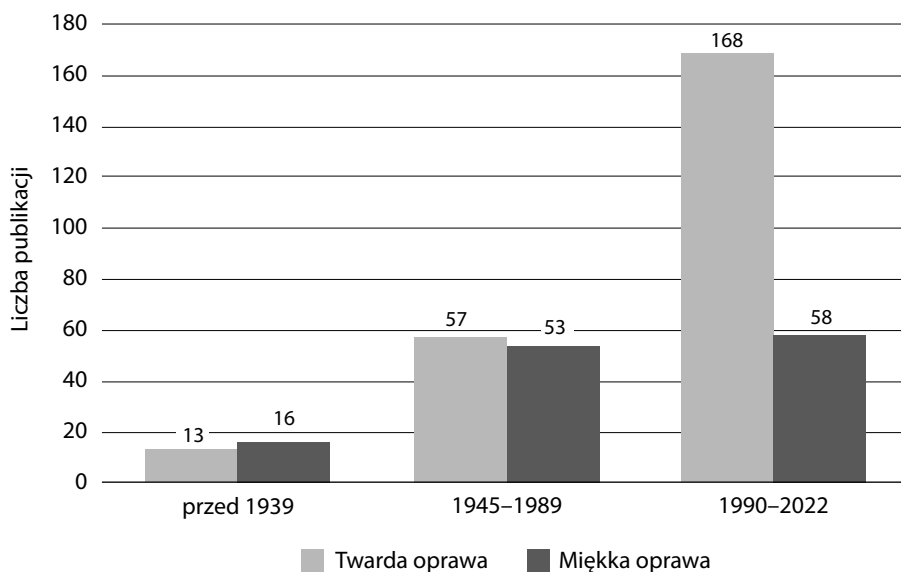
Wykres 2. Średnia liczba stron w zależności od okresu publikacji (N = 365)

Opracowanie własne w oparciu o wyniki analizy.

z 1907 r.¹⁰⁴ Najdłuższa publikacja w kolekcji ma 1352 strony i jest to monografia wydana z okazji 100-lecia klubu piłkarskiego – *Legia Warszawa 1916–2016*. To oczywiście skrajne przykłady. Przeciętna historia korporacyjna liczy ok. 200 stron. Pomimo nieznacznych różnic w średniej długości publikacji, warto zwrócić uwagę na rosnącą liczbę zdjęć w publikowanych współcześnie historiach korporacyjnych oraz rzadkość ich wykorzystania w historiach wydanych w okresie 1945–1989 i latach wcześniejszych. Trend wzrostowy w zakresie objętości i umieszczenia zdjęć we współczesnych historiach korporacyjnych jest z jednej strony uwarunkowany malejącymi kosztami druku i dostępnością zaawansowanych technologii wydawniczych. Z drugiej strony trend ten pokrywa się z obserwacjami na temat naukowego charakteru historii socjalistycznych i komercyjnego charakteru historii opublikowanych po 1990 r. Obserwacja ta do pewnego stopnia jest podobna do zaprezentowanych w tabeli 1 wyników analizy formatów, w jakich wydawano monografie przedsiębiorstw i historie korporacyjne.

Jak widać na wykresie 3, monografie przedsiębiorstw i historie korporacyjne, wydane przed 1939 r. oraz w latach 1945–1989, publikowane były mniej więcej z podobną częstotliwością w miękkich, jak i twardych oprawkach. Tymczasem w latach 1990–2022 nastąpił gwałtowny wzrost publikacji w twardej oprawie, które ponad trzykrotnie przewyższają inne formaty. Obserwacja ta potwierdza wnioski z literatury przedmiotu odnośnie do roli albumowych historii korporacyjnych jako tzw. *coffee table books*, które mają charakter ozdobny lub są wręczane jako upominek gościom i klientom przedsiębiorstwa. W przypadku polskich historii korporacyjnych trend ten wydaje się wyraźnie umacniać po 1990 r.

¹⁰⁴ Publikację tę można uznać bardziej za broszurę niż monografię przedsiębiorstwa. Ze względu na eksploracyjny charakter niniejszego badania zdecydowano się jednak uwzględnić różne typy publikacji. Publikacja dostępna jest na stronie: <http://termisil.com/download.php?id=9> (dostęp: 12 VIII 2022).

Wykres 3. Format wydania w zależności od okresu publikacji (N = 365)

Opracowanie własne w oparciu o analizę danych.

Z punktu widzenia reprezentacji poszczególnych branż w omawianej tutaj kolekcji wyniki przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Liczba publikacji w poszczególnych branżach

Branża	Liczba publikacji
Produkcyjna	77
Przedsiębiorstwa pożytku publicznego	38
Wydobywcza	35
Spożywcza i rolnicza	33
Metalurgiczna	25
Usługowa	23
Finansowa	23
Farmaceutyczna	19
Wydawnicza	13
Budowlana	11
Telekomunikacyjna	10
Tekstylna	10
Chemiczna	8
Cechowa	6
Transportowa	6
Handlowa	5

Branża	Liczba publikacji
Spółdzielcza	5
Papiernicza	5
Naftowa	5
Inne	8
Razem	365

Opracowanie własne w oparciu o analizę danych.

Z tabeli 1 wynika, że najbardziej reprezentowaną branżą kolekcji historii korporacyjnych jest produkcyjna, co oczywiście bierze się z dużego zróżnicowania branży obejmującej wszystkie typy zakładów produkcyjnych – od przemysłu ciężkiego i stoczni aż po przemysł lekki uwzględniający materiały biurowe czy porcelanę. W ramach kolekcji historii korporacyjnych z branży produkcyjnej wyraźnie dominują jednak historie korporacyjne firm motoryzacyjnych (20) oraz producentów maszyn i wyposażenia (20). Kolejne branże tradycyjnie publikujące liczne historie korporacyjne to kopalnie, przedsiębiorstwa użyteczności publicznej (w tym gazownie, elektrownie, wodociągi), firmy spożywcze (w tym browary i cukrownie), banki i firmy ubezpieczeniowe, huty i walcownie, przedsiębiorstwa usługowe (w tym hotele i uzdrowiska) oraz firmy farmaceutyczne i apteki. Na uwagę, ze względu na długą historię i oryginalność, zasługują również historie cechów, rzemieślników oraz spółdzielni.

W kontekście debat toczonych w literaturze naukowej, zarówno międzynarodowej, jak i polskiej, niezwykle ważna jest analiza powodów publikacji monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych. Wykres 4 prezentuje liczbę historii korporacyjnych według powodu ich publikacji.

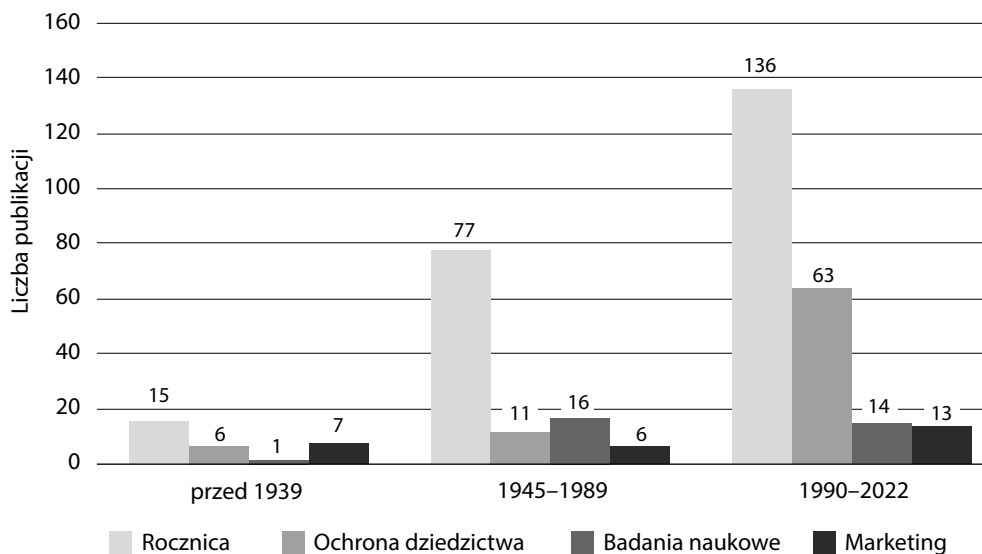
Jak widać, wśród powodów wydawania historii korporacyjnej dominują publikacje rocznicowe, które tradycyjnie, niezależnie od okresu, stawały się impulsem do zaangażowania środków w opracowanie i podsumowanie historii przedsiębiorstwa¹⁰⁵. Kolejną najliczniej reprezentowaną kategorią, szczególnie wśród współczesnych historii korporacyjnych, jest ochrona dziedzictwa, rozumiana jako dokumentacja przeszłości, historii i archiwów przedsiębiorstwa, które nierzadko zaprzestało działalności¹⁰⁶. Publikacje te różnią się

¹⁰⁵ Przykładami rocznicowych publikacji przed 1939 jest wydana z okazji 20-lecia spółki *Zjednoczona Fabryka Żarówek Spółka Akcyjna 1909–1929* czy z okazji 25-lecia fabryki *Tomaszowska Fabryka Sztucznego Jedwabiu*. Przykłady publikacji rocznicowych z lat 1945–1989 to *100 lat Huty Batory 1872–1972* czy *400 lat Poczty Polskiej*. Przykładami publikacji rocznicowych z lat 1990–2022 są *10 lat Gazeta Wyborcza: 100 pierwszych stron, 30 lat Ożarówskiej Cementowni* czy *Skarbiec 200 lat Ossolineum*.

¹⁰⁶ Przykładem publikacji, która ma na celu ochronę istniejącego dziedzictwa funkcjonującej firmy, jest wydany w 2019 r. *Hotel Europejski*. Tymczasem przykład publikacji mającej na celu ochronę dziedzictwa firmy, która została zlikwidowana, to *Fabryka Norblina. Opowieść o niezwykłej fabryce*.

Wykres 4. Liczba historii korporacyjnych według powodu publikacji

Opracowanie własne w oparciu o analizę danych.

od badań naukowych i zasługują na osobną kategorię ze względu na często nienaukowy, nostalgiczny, a miejscami nawet komercyjny charakter¹⁰⁷. Autorami takich publikacji są również często emerytowani pracownicy, lokalne muzea lub fundacje, dziennikarze, pasjonaci historii oraz członkowie rodziny czy spadkobiercy firm. Następną kategorią to publikacje, których głównym celem były badania naukowe¹⁰⁸, wbrew opinii Wesolowskiemu stanowiące raczej mniejszość w ramach gatunku monografii przedsiębiorstw, szczególnie w kontekście dominacji publikacji rocznicowych. Należy jednak podkreślić, że wiele publikacji rocznicowych, szczególnie tych wydanych w latach 1945–1989, we wprowadzeniu zaznaczało podwójny cel: z jednej strony rocznicowy, a z drugiej – naukowy. Publikacje te powstawały w kooperacji

¹⁰⁷ Olbrzymi wzrost kategorii „ochrona dziedzictwa” w publikacjach z lat 1990–2022 stanowić może empiryczne potwierdzenie rozprzestrzeniania się od lat dziewięćdziesiątych zjawiska heritagizacji czy reliktyzacji, tj. masowego ustanawiania dziedzictwa przemysłowego. Zob. M. Stobiecka, *Heritagizacja: krytyka pojęcia*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2021, nr 51, s. 183–200.

¹⁰⁸ Za przykład publikacji o charakterze naukowym sprzed 1939 r. uznać można wydane w 1797 r. przez Drukarnię Szkoły Głównej Koronnej *Rękodzieło fabryki sukiennej w Krakowie* Wacława hr. Sierakowskiego. Przykładem publikacji o charakterze naukowym z lat 1945–1989 jest *Bank Handlowy w Warszawie S.A. Historia i rozwój 1870–1970* wybitnych historyków Zbigniewa Landaua i Jerzego Tomaszewskiego. Przykłady publikacji naukowych z lat 1990–2022 to *Spółem 1906–1939* Aleksandry Bilewicz czy *Zakład Uprawy Tytoniu polskiego monopolu tytoniowego w Krakowie-Czyżynach* Andrzeja Synowca.

z naukowcami i ukazywały się nakładem instytutów badawczych¹⁰⁹. W końcu wśród historii korporacyjnych wyróżnić można prace wydrukowane w celach marketingowych, traktujące historię i dziedzictwo niejako utylitarnie, oraz opublikowane poza konkretną rocznicą¹¹⁰.

Poza kontekstem społeczno-kulturowym, w jakim powstaje publikacja, jej autorstwo to jedna z cech formalnych, które w literaturze są wymieniane jako mające największy wpływ na przyjętą narrację historyczną oraz wiarygodność publikacji. Autor zazwyczaj w największym stopniu nadaje ton całej monografii i podejmuje najważniejsze decyzje dotyczące narracji i doboru faktów. W końcu to od warsztatu badawczego i pisarskiego zależy w dużej mierze finalna jakość publikacji. Tabela 2 przedstawia zatem rozkład publikacji w zależności od kategorii autorów.

Tabela 2. Rozkład liczby publikacji według autora (N = 365)

	Przed 1939	1945–1989	1990–2022	Razem
Pracownik	20	53	65	138
Akademik	6	38	53	97
Pisarz-dziennikarz	1	9	58	68
Archiwista		5	20	25
Lokalny historyk		4	15	19
Rodzina założyciela	2	1	6	9
Były pracownik			8	8
Inne			1	1
Razem	29	110	226	365

Opracowanie własne w oparciu o analizę danych.

Z punktu widzenia charakterystyki autorów historii korporacyjnych należy zwrócić uwagę na trzy kwestie. Po pierwsze, we wszystkich trzech okresach obserwować można dominację autorów z kategorii „pracownik”, która uwzględnia zespoły redakcyjne, dział marketingu, członków zarządu i pojedynczych pracowników¹¹¹. Dominacja autorów z tej kategorii zdaje się jednak zmniejszać z biegiem czasu i ustępować miejsca innym kategoriom.

¹⁰⁹ Przykładami publikacji naukowo-rocznicowych może być *Gorzelnia Turew – Sto lat wielkopolskiej tradycji* Emiliana Prałata, wydana przez Księży Młyn Dom Wydawniczy, czy praca Jerzego Jarosa i Henryka Sekuły, *Kopalnia Staszic 1964–1984*, wydana przez Śląski Instytut Naukowy.

¹¹⁰ Przykładami publikacji marketingowej mogą być wydany w 2014 r. album *Elektrownia Koziernice czy Mercedes a sprawa polska* z 2006 r.

¹¹¹ Zob. np.: *Bank Polski, 1828–1928* Banku Polskiego. Biura Ekonomicznego, *40 lat Falubazu: 1947–1987* Lubuskiej Fabryki Zgrzeblarek Bawelnianych czy *100 lat energetyki warszawskiej w fotografii* Zespołu Komunikacji Przedsiębiorstwa STOEN S.A.

Po drugie, za kolejną najważniejszą kategorię autorów uznać można akademików, co z punktu widzenia tematów poruszanych w literaturze sugeruje obecność warsztatu naukowego w procesie powstawania publikacji i zwiększa argumenty za potencjałem wykorzystania historii korporacyjnych w badaniach naukowych. Kategoria akademików obejmuje autorów z tytułami dr, dr hab. lub prof., zatrudnionych w instytucie badawczym lub na uniwersytecie. Po trzecie, zaobserwować można rosnącą z biegiem czasu różnorodność autorów historii korporacyjnych, w przypadku współczesnych publikacji uwzględniającą pisarzy i dziennikarzy, archiwistów, lokalnych historyków, byłych pracowników, rodziny założycieli itd. Kategoria „pisarz-dziennikarz” obejmuje autorów profesjonalnie zajmujących się piśmiennictwem, w tym zatrudnionych w agencji prasowej, mediach lub gazecie, piszących książki popularnonaukowe, beletrystykę itd.¹¹² Kategoria „archiwista” zawiera autorów zatrudnionych w muzeach lub opiekujących się kolekcjami archiwalnymi¹¹³. Kategoria „lokalny historyk” obejmuje pasjonatów, którzy czasami są autorami wielu książek, ale zazwyczaj odnoszą się one do wąskiej specjalizacji, regionu lub branży¹¹⁴. Kategoria „były pracownik” dotyczy pracowników zarówno niższego szczebla, jak i kierownictwa, którzy publikują monografie związane z historią i dziedzictwem zakładu¹¹⁵. W końcu kategoria „rodzina założyciela” obejmuje przedstawicieli spadkobierców firmy, którzy publikują na temat przedsiębiorstw istniejących, jak i nieistniejących¹¹⁶.

¹¹² W historiach korporacyjnych specjalizuje się m.in. pisarz-dziennikarz Bolesław Ciepela, autor publikacji *Pierwsza na ziemiach polskich Cementownia Grodziec czy Kopalnia Węgla Kamiennego Grodziec 1823–1993* oraz reedycji *Kopalnia węgla kamiennego Grodziec 1823–2001*, a także krakowski dziennikarz i publicysta Leszek Mazan, autor książek *Arcyksiążęca Korona CesarSKI Smak: 140 lat czyli historia przez Żywiec pisana, Ledwie dycha. ComArch 10 lat istnienia firmy, Od C.K. Cygar-Fabryki i krakowskiej Carmen do Philip Morris Polska SA czyli 125 lat Zakładów tytoniowych w Krakowie* oraz *Okocim 1845: najlepsze z najlepszego*.

¹¹³ Przykładowo do kategorii „archiwiści-muzealnicy” należą Magdalena Śniegulska-Gomuła, kustosz Muzeum Narodowe w Kielcach, autorka publikacji *Ceramika śmielowska – od manufaktury magnackiej do przemysłu w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach*, czy Maciej Szymczyk, dyrektor Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju, autor publikacji *Dzieje Zakładów Celulozowo-Papierniczych w Kaletach w 120 rocznicę uruchomienia produkcji* oraz *165 lat Fabryki Papieru w Dąbrowicy*.

¹¹⁴ Modelowym przykładem kategorii „lokalny historyk” jest Jerzy Domżański, autor licznych publikacji o historii fabryki i dzielnicy Ursus, w tym *Niezwykły Ursus, Ursus. Historia pisana przez wieki, W Ursusie i jego okolicy* czy *Dzieje Ursusa w zarysie*. Inny autor to Roman Chalasz, który napisał doskonałą pracę *Gerlach. Historia w stali wykuta*.

¹¹⁵ Zob. np.: *100 lat fabryki wyrobów precyzyjnych VIS. Warszawa 1898–1998* byłego jej pracownika Romana Filimona czy *Historia JZS Jelcz. Zapiski wspomnień Jana Dalgiewicza*, byłego dyrektora Jelczańskich Zakładów Samochodowych.

¹¹⁶ Przykładem mogą być monografie rodziny Jabłkowskich *Dom Towarowy Bracia Jabłkowscy. Romans ekonomiczny* czy Majewskich *Historia Fabryki Ołówków St. Majewski w Pruszkowie 1889–1948*, a także opublikowana przez Barbarę Kanold monografia nieistniejącej firmy, pt. *Kanold Sp. Akc. Rodzinna historia słodczy*.

Kolejną obok autorstwa kategorią formalną mającą kluczowy wpływ na wiarygodność i narrację prezentowaną w historiach korporacyjnych jest wydawca. Pomimo iż wydawcy zapewniają autorów o pozostawieniu im swobody, to oni poprzez gwarantowanie lub wstrzymanie finansowania wpływają na przyjętą przez autora narrację oraz zakres informacji, które pojawiają się w historiach korporacyjnych. Tabela 3 przedstawia zatem rozkład publikacji zależnie od kategorii wydawców.

Tabela 3. Rozkład liczby publikacji według wydawcy (N = 365)

	Przed 1939	1945–1989	1990–2022	Razem
Firmowe (wewnętrzna)	15	43	88	146
Firmowe (zlecone)	10	30	55	95
Wydawnictwo naukowe	1	27	13	41
Wydawnictwo komercyjne	2	2	23	27
Archiwum lub muzeum	1	4	16	21
Agencja reklamowa		1	8	9
Miasto		3	5	8
Nakładem autora			5	5
Fundacja			4	4
Były pracownik			4	4
Stowarzyszenie regionalne			4	4
Stowarzyszenie profesjonalne			1	1
Razem	29	110	226	365

Opracowanie własne w oparciu o analizę danych.

Z punktu widzenia charakterystyki wydawców podczas analizy kolekcji historii korporacyjnych zwróciliśmy uwagę na trzy kwestie. Po pierwsze, niezależnie od okresu wyraźnie dominuje wydawca firmowy, co potwierdza dyskutowaną w literaturze przeważającą rolę firmy jako głównego źródła finansowania historii korporacyjnych. Wśród wydawnictw firmowych na wyróżnienie zasługują publikacje wewnętrzne¹¹⁷ oraz publikacje korporacyjne zlecone na zewnątrz¹¹⁸. Zagadnienie to wymaga dalszych, pogłębionych analiz, jako że może być miernikiem poziomu zaangażowania, dążenia do kontroli praw autorskich, miejsca składowania materiałów archiwalnych na temat firmy oraz jej kompetencji w zakresie zarządzania własną historią. Po drugie, w socjalizmie odnotowano znacznie wyższy niż w innych okresach odsetek

¹¹⁷ Zob. np.: *Śląska Fabryka Kabli SA Czechowice-Dziedzice. Ludzie, fakty, zdarzenia 1928–1992*, wydana przez Śląską Fabrykę Kabli.

¹¹⁸ Zob. np.: *Towimor S.A. – 100 lat tradycji*, wydana przez Fundację Promocji Przemysłu Okrętowego i Gospodarki Morskiej.

prac publikowanych przez wydawnictwa naukowe. Odkrycie to pokrywa się z uwagami Wesołowskiego odnośnie do genezy gatunku monografii przedsiębiorstwa w socjalizmie i potwierdza tendencję do angażowania akademików i instytutów naukowych w proces tworzenia historii korporacyjnych¹¹⁹. Warto przy tej okazji zauważyć, że w latach 1990–2022 miejsce wydawnictw naukowych zajęły wydawnictwa komercyjne¹²⁰, co wynikać może z jednej strony z postępującej specjalizacji i wysokiego poziomu wydawnictw komercyjnych, a z drugiej – z malejącego zainteresowania takimi publikacjami ze strony wydawnictw naukowych. Po trzecie, podobnie jak w przypadku kategorii „autorzy”, zaobserwować można rosnącą z biegiem czasu różnorodność wydawców. Wśród kategorii „wydawcy”, oprócz opisanych powyżej, wyróżnić można kategorie: „wydawnictwa finansowane przez muzeum lub archiwum”¹²¹, „agencje reklamowe”¹²², „miasta”¹²³, „fundacje”¹²⁴, „publikacje ze środków własnych byłych pracowników”¹²⁵ oraz „różnego rodzaju stowarzyszenia regionalne”¹²⁶ i profesjonalne”¹²⁷.

Dyskusja: historie korporacyjne i monografie przedsiębiorstw jako gatunek literacki oraz źródło historyczne

W niniejszym artykule podjęliśmy próbę zgromadzenia reprezentatywnej próby polskich monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych. Celem artykułu była ich systematyczna analiza w celu identyfikacji cech charakterystycznych tego gatunku literackiego oraz lepszego zrozumienia ich potencjału badawczego jako źródła historycznego. Akapity poniżej poświęcone zostały dyskusji toczonej w oparciu o wyniki analizy oraz przegląd wybranej literatury międzynarodowej i polskiej.

¹¹⁹ Zob. np.: *Huta Ferrum*, wydana przez Śląski Instytut Naukowy.

¹²⁰ Zob. np.: *Łódzka elektrownia i gazownia do 1939 roku*, wydana przez Księży Młyn Dom Wydawniczy czy *Sześć piętér luksusu. Przerwana historia Domu Braci Jabłkowskich*, wydana przez Wydawnictwo Znak.

¹²¹ Zob. np.: *Herse. Warszawski dom mody*, wydana przez Muzeum Warszawy czy *Dwa wieki zaufania 1803–2013*, wydana przez Fundację Ośrodka KARTA.

¹²² Zob. np.: *100 lat Kopalni Węgla Kamiennego „Dębieńsko” 1898–1998*, wydana przez Agencję Reklamową Vectra.

¹²³ Zob. np.: *Dzieje Ursusa w zarysie*, wydana przez Urząd Dzielnicy Ursus m.st. Warszawy.

¹²⁴ Zob. np.: *Huta szkła gospodarczego w Ząbkowicach*, wydana przez Fundację Fabryka Kulturalna.

¹²⁵ Zob. np.: *Opowieść o FSO. Historia tej warszawskiej fabryki*, wydana przez Klub Pracowników i Przyjaciół FSO.

¹²⁶ Zob. np.: *Podkowa z hacelami. Zarys dziejów Zakładów Przemysłowych „Podkowa” S.A. Legionowo*, wydana przez Towarzystwo Przyjaciół Legionowa.

¹²⁷ Zob. np.: *Elektrownia miejska w Radomiu 1901–1956*, wydana przez Stowarzyszenie Elektryków Polskich.

Wnioski z analizy w kontekście ewolucji gatunku

Jak wspomniano, celem analizy gatunkowej jest „badanie zachowań językowych umiejscowionych w zinstytucjonalizowanych środowiskach akademickich lub zawodowych”¹²⁸. W kontekście tego celu oraz zaprezentowanej powyżej analizy cech formalnych gatunku polskich monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych można jednoznacznie stwierdzić, że mamy do czynienia z zasługującym na wyodrębnienie gatunkiem literackim z pogranicza historiografii i socjologii, który oferuje wgląd zarówno w środowiska zawodowe, jak i akademickie. Jest to jednocześnie gatunek znacznie zróżnicowany pod kątem krajów, okresu i okoliczności publikacji, rozkładu branżowego oraz pojemności i formy, wskazuje na konieczność dalszej pogłębionej analizy procesu ewolucji cech i wątków tematycznych, która wpisalaby się w międzynarodowe badania porównawcze¹²⁹. Co więcej, gatunek ten podlega nieustannej ewolucji i różnicowaniu.

W oparciu o istniejącą literaturę i wyniki analizy cech formalnych polskich publikacji można stwierdzić, że ewolucja tego gatunku odbywa się na pewnej osi pomiędzy dwoma skrajnościami – pisanymi na zamówienie apologetycznymi „historiami korporacyjnymi” oraz naukowymi opracowaniami w postaci „monografii przedsiębiorstw”. W celu podkreślenia tej dychotomii w niniejszym artykule konsekwentnie i w sposób świadomy stosowaliśmy równoległe pojęcia „monografia przedsiębiorstwa” oraz „historia korporacyjna”, aby odróżnić publikacje o charakterze naukowym od publikacji o charakterze komercyjnym. W kontekście tej dychotomii ciekawe jest porównanie trajektorii ewolucji historii korporacyjnych oraz monografii przedsiębiorstw na Zachodzie i w Polsce. Podczas gdy literatura międzynarodowa wskazuje na stopniowe odchodzenie od publikowanych w celach komercyjnych i marketingowych historii korporacyjnych na rzecz bardziej naukowych monografii angażujących naukowców i badaczy¹³⁰, w przypadku Polski najwyraźniej mamy do czynienia z procesem dokładnie odwrotnym, co widać m.in. w malejącym udziale autorów naukowych oraz rosnącej liczbie publikacji o charakterze albumowym, tzw. *coffee table books*, wydawanych w twardej oprawie i bogato ilustrowanych, o znikomych walorach informacyjnych.

Publikacje o charakterze bardziej naukowym, określane mianem monografii przedsiębiorstw, były charakterystyczne dla socjalizmu. Odznaczały się większą objętością, zespołami autorskimi z udziałem naukowców oraz założeniami poznawczymi, o których wspominał Wesolowski. Publikacje o charakterze bardziej komercyjnym, które w niniejszym artykule określaliśmy mianem

¹²⁸ Zob. V.K. Bhatia, J. Flowerdew, R. Jones, op. cit., s. 10.

¹²⁹ Zob. P.Y. Donzé, A. Smith, op. cit., s. 236–257.

¹³⁰ Zob. E. Ponzoni, K. Boersma, op. cit., s. 123–143; *Crisis, Credibility and Corporate History...*, passim.

Rysunek 1. Trajektoria ewolucji gatunku historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw w Polsce i na Zachodzie

Opracowanie własne w oparciu o analizę danych.

historii korporacyjnych, koncentrowały się na kwestiach promocyjnych, często opracowywane były przez dziennikarzy, pisarzy czy archiwistów lub specjalistyczne agencje marketingowe i dominowały zarówno w okresie przedwojennym, jak i po 1990 r. Pogłębiona analiza porównawcza w celu wyjaśnienia tych różnic w trajektorii ewolucji gatunku polskich i zachodnich historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw może stanowić zatem przedmiot osobnego badania.

Wyniki dotyczące postępującego zróżnicowania polskich historii korporacyjnych zarówno w zakresie powodów publikacji, jak i kategorii autorów czy wydawców stanowią przesłankę do przeprowadzenia pogłębionej analizy procesu ewolucji tego gatunku na przestrzeni lat¹³¹. Analiza ewolucji gatunku polskich historii korporacyjnych mogłaby dostarczyć wglądu w związki pomiędzy zmieniającym się kontekstem społeczno-historycznym, właściwościami strukturalnymi instytucji oraz ich działaniami komunikacyjnymi¹³². Co więcej, istniejąca literatura na temat ewolucji gatunku wskazuje na potencjał tego typu badań zarówno w wyjaśnianiu przemian obowiązujących paradygmatów¹³³, jak i rosnącej złożoności w zakresie słownictwa i terminologii stosowanej w analizowanych gatunkach literackich¹³⁴. Zastosowanie tych najnowszych osiągnięć teoretycznych i metodologicznych w zakresie analizy gatunkowej do analizy polskich historii korporacyjnych bez wątpienia zaowocowałoby znacznym wkładem w literaturę w ramach zwrotu historycznego w naukach społecznych¹³⁵ oraz nurtu narracyjnego w historiografii międzynarodowej i polskiej. Analiza cech i wątków tematycznych powinna zostać przeprowadzona, podobnie jak analiza cech formalnych, w oparciu o istniejące wzorce analizy gatunkowej, koncentrując się na typach narracji dominujących w polskich historiach korporacyjnych oraz występujących w nich typach aktorów, paradygmatach i wartościach kulturowych oraz specyficznych definicjach sukcesu¹³⁶.

¹³¹ Więcej na temat analizy ewolucji gatunku zob. C. Berkenkotter, op. cit., s. 188–201.

¹³² Próbie takiej analizy podjęto w opisywanym wcześniej artykule A. Pikos, op. cit., s. 47–63.

¹³³ Zob. Th.S. Kuhn, op. cit.

¹³⁴ Zob. A.J. Gross, J.E. Harmon, M. Reidy, op. cit.

¹³⁵ Zob. B. Czarniawska, *Writing Management. Organization Theory as a Literary Genre*, Oxford 1999.

¹³⁶ A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 32–33.

Analiza taka, szczególnie w kontekście podkreślanej przez Jacka Kochanowicza nieciągłości polskiego kontekstu historycznego¹³⁷, mogłaby dostarczyć wiedzy na temat niezmiennych elementów obecnych w narracjach polskich przedsiębiorstw w różnych epokach¹³⁸.

Przy okazji rozważań nad międzynarodową perspektywą porównawczą warto zaznaczyć, że równie obiecująca jest porównawcza analiza gatunkowa polskich i międzynarodowych monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych w zakresie dominujących w nich wątków i cech tematycznych¹³⁹. Mogłoby się bowiem okazać, że unikalny kontekst historyczny Polski doprowadził do wykształcenia się występujących tylko w Polsce wątków narracyjnych¹⁴⁰. Równie ciekawa byłaby analiza występowania w polskim kontekście kulturowym wątków charakterystycznych dla zachodnich historii korporacyjnych, takich jak np. paradygmat kulturowy „od pucybuta do milionera” czy „gloryfikacja założycieli”¹⁴¹. Zarówno w przypadku analizy procesu ewolucji, jak i analizy porównawczej wątków i narracji zastosowanie jednolitych ram teoretycznych i metodyki analizy gatunkowej wydaje się warunkiem *sine qua non* rzetelnej analizy porównawczej.

Wnioski z analizy w kontekście historiografii

Należy tu jednak zaznaczyć, że zaprezentowana powyżej trajektoria ewolucji gatunku historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw odnosiła się do zmian w środowisku profesjonalnym. Tymczasem w środowisku akademickim w wyniku toczonych interdyscyplinarnych debat następowała niejako równoległa ewolucja rozumienia roli i potencjału publikacji tego typu. Co ciekawe, debaty na temat historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw w historiografii polskiej i międzynarodowej zdają się podążać podobną trajektorią. Wyróżnić można nawet konkretne etapy, stopniowo przechodzące od skrajnej nieufności w stosunku do „hagiograficznych publikacji

¹³⁷ Zob. J. Kochanowicz, op. cit., s. 129–148.

¹³⁸ O potencjale takich badań zob. m.in.: W. Morawski, *Identity and Diversity: What Shaped Polish Narratives Under Communism and Capitalism*, „Central European Management Journal” 2017, t. XXV, nr 4, s. 209–243.

¹³⁹ A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 32–33.

¹⁴⁰ O takich unikalnych narracjach we wczesnych polskich monografiach wspomina z dużą dozą ironii chociażby W. Kula, op. cit., s. 243–244. Analizy takie pojawiają się również w innych opracowaniach z obszaru teorii organizacji i zarządzania. Zob. K. Mikołajewska-Zajac, J. Wawrzyniak, *Nostalgia jako narzędzie krytyki transformacji. Mit dobrego właściciela w opowieściach pracowników fabrycznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2016, t. XII, nr 2, s. 36–54.

¹⁴¹ O wątkach powszechnie występujących w zachodnich historiach korporacyjnych zob. m.in.: A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit., s. 32–33. Wątkowi założyciela poświęcony jest artykuł: J. Basque, A. Langley, *Invoking Alphonse: The founder figure as a historical resource for organizational identity work*, „Organization Studies” 2018, t. XXXIX, nr 12, s. 1685–1708.

produkowanych na zamówienie”¹⁴², poprzez dyskusje o metodach polepszenia ich jakości, zwiększaniu rygoru badawczego i koncentracji na zagadnieniach problemowych i kontekstualnych¹⁴³, aż po badania prowadzone na samych historiach korporacyjnych z użyciem analizy narracji, analizy gatunku czy analiz porównawczych¹⁴⁴. Jak można się domyślać, tematyka debat dotyczących historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw, toczących się w obrębie historiografii, została ukształtowana przez zachodzące w niej wielkie przewroty oraz rosnącą interdyscyplinarność dziedziny. Przewroty te mają kluczowy wpływ na ocenę potencjału i metody wykorzystania historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstw jako źródeł naukowych. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że dokonał się tu prawdziwy przełom, w wyniku którego historie korporacyjne z przedmiotu „pisanie na zamówienie” stały się przedmiotem badań i krytycznej refleksji.

Nawiązując do cytowanego wielokrotnie Wesołowskiego, seryjnie publikowane monografie przedsiębiorstw stanowią niejako „zdjęcie” firmy zrobione w danym momencie, pozwalające nie tylko na analizę danych w czasie, ale również i otaczającego je w danej chwili kontekstu znaczeniowego oraz ówczesnie dominujących narracji historycznych. Badania takie mogą potencjalnie pomóc w uchwyceniu tożsamości czy świadomości organizacji w danym momencie. Alternatywną formą wykorzystania publikacji seryjnych jest zestawienie ich ciągłości z nieciągłością historyczno-instytucjonalną Polski¹⁴⁵. Możliwość analizy publikacji na temat tego samego przedsiębiorstwa funkcjonującego w trzech kompletnie odmiennych ustrojach społeczno-gospodarczych przedwojennego kapitalizmu, socjalizmu z różnymi jego odmianami oraz kapitalizmu rynkowego po 1989 r. stanowi wystarczający powód do pogłębionej analizy historii korporacyjnych. Warto podkreślić, że próby takiej analizy zostały już podjęte, wskazując na zmiany w tożsamości i narracji organizacyjnych pojedynczych przedsiębiorstw¹⁴⁶.

Zaprezentowany w niniejszym artykule zbiór polskich monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych, opublikowanych w różnych okresach historycznych, ukazuje równie duży potencjał tego źródła w badaniach nad przemysłowym rozwojem Polski, jak i badaniach prowadzonych w ramach zwrotu narratywistycznego. Zakres czasowy tych historii korporacyjnych obejmuje kilka stuleci, aż po czasy współczesne. To oznacza, że badacze mają dostęp do szerokiej bazy źródeł i danych, co pozwala na dogłębne zrozumienie ewolucji polskiego przemysłu. Zakres tematyczny prezentowany w tych

¹⁴² Zob. W. Kula, op. cit.; D.C. Coleman, op. cit.

¹⁴³ Zob. G. Jones, op. cit.; D.C. Coleman, op. cit.; A. Wesołowski, op. cit.

¹⁴⁴ Zob. A. Delahaye, Ch. Booth, P. Clark, S. Procter, M. Rowlinson, op. cit.; T. Olejniczak, A. Pikos, *The evolution of genre...*; T. Ochowski, op. cit.; A. Pikos, op. cit.; P.Y. Donzé, A. Smith, op. cit.

¹⁴⁵ Zob. J. Kochanowicz, op. cit., s. 129–148.

¹⁴⁶ Zob. W. Morawski, op. cit., s. 209–243; A. Pikos, op. cit., s. 47–63.

monografiach jest niezwykle różnorodny. Obejmuje różne branże, takie jak górnictwo, hutnictwo, przemysł tekstylny czy przemysł spożywczy. Ponadto badacze analizują różnorodne rodzaje przedsiębiorstw – od małych rodzinnych firm po duże korporacje państwowe. Ta różnorodność tematyczna pozwala na lepsze zrozumienie specyfiki każdej branży. Warto również zauważyć, że polskie historie korporacyjne odzwierciedlają zmieniające się trendy i wyzwania, z jakimi przemysł polski musiał się zmierzyć na przestrzeni wieków. Dzięki takiej analizie można lepiej zrozumieć, jak kształtowała się gospodarka kraju oraz jakie czynniki wpływały na sukcesy i niepowodzenia polskich przedsiębiorstw. Badania nad historiami korporacyjnymi mogą więc mieć nieoceniony wkład w badania nad historią i gospodarką Polski.

W kontekście zachodzących w historiografii przemian warto podkreślić, że potencjał badawczy polskich monografii i historii korporacyjnych wykraczać może daleko poza ramy teoretyczne i metodologiczne opisanej powyżej analizy gatunkowej. Wskazywane wcześniej trendy w historiografii międzynarodowej pozwalają sądzić, że przy zachowaniu należytej ostrożności i krytycznego podejścia monografie przedsiębiorstw i historie korporacyjne stać się mogą niezwykle wartościowym przedmiotem analizy w zakresie retoryki historycznej i strategicznego wykorzystania przeszłości¹⁴⁷. Potencjalne kierunki badań uwzględniać mogą analizy podłużne w oparciu o dane w seryjnie publikowanych monografiach przedsiębiorstw¹⁴⁸, analizy w zakresie retoryki historycznej i wykorzystania przeszłości¹⁴⁹, marketingu dziedzictwa¹⁵⁰, a także interpretacji symboliki w historycznym kontekście publikacji danej monografii¹⁵¹. Systematyczna analiza polskich monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych mogłaby zatem oferować wgląd w tożsamość, kulturę organizacyjną, mechanizmy pamięci i zapominania czy wewnętrzną autoświadomość na temat źródeł przewagi konkurencyjnej¹⁵². Analizom takim

---

¹⁴⁷ Zob. D. Wadhvani, R. Suddaby, M. Mordhorst, A. Popp, *History as organizing: Uses of the past in organization studies*, „Organization Studies” 2018, t. XXXIX, nr 2, s. 1663–1683.

¹⁴⁸ Zob. A. Wesołowski, op. cit., s. 275–287.

¹⁴⁹ Zob. m.in.: W.M. Foster, D.M. Coraiola, R. Suddaby, J. Kroezen, D. Chandler, op. cit.; R. Suddaby, W.M. Foster, Ch. Trank Quinn, op. cit.; D. Wadhvani, R. Suddaby, M. Mordhorst, A. Popp, op. cit., s. 1663–1683.

¹⁵⁰ W zakresie tematyki marketingu dziedzictwa zob. *Foundations of Corporate Heritage*, red. J.M. Balmer, Abingdon 2017; A. Riviezzo, A. Garofano, M.R. Napolitano, *Corporate Heritage Marketing. Using the Past as a Strategic Asset*, New York 2021.

¹⁵¹ Na przykład opublikowanie albumu *25 lat FSO* w kontekście przemian społeczno-gospodarczych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych.

¹⁵² Zob. m.in.: M. Rowlinson, J. Hassard, op. cit., s. 299–326; D. Ravasi, V. Rindova, I. Stigliani, *The stuff of legend: History, memory, and the temporality of organizational identity construction*, „Academy of Management Journal” 2019, t. LXII, nr 5, s. 1523–1555; A. Smith, D. Simeone, op. cit., s. 334–356; M. Anteby, V. Molnar, *Collective memory meets organizational identity: Remembering to forget in a firm’s rhetorical history*, „Academy of Management Journal” 2012, t. LV, nr 3, s. 515–540.

powinna również towarzyszyć pogłębiona, krytyczna refleksja nad ciemnymi stronami historii korporacyjnych i retoryki historycznej¹⁵³.

W ujęciu praktycznym historie korporacyjne traktowane mogą być jako narzędzie komunikacji marketingowej oraz zabytek piśmienniczy stanowiący element strategii komunikacyjnej w ramach marketingu dziedzictwa¹⁵⁴. W tym kontekście kluczowa jest refleksja nad rolą i odpowiedzialnością firmy i autorów historii korporacyjnych jako kustoszy tzw. dziedzictwa marki (ang. *brand heritage*)¹⁵⁵. Odnośnie do Polski warto przeanalizować również kwestie zależności autorów monografii przedsiębiorstw od sponsorujących proces wydawniczy firm¹⁵⁶ czy fenomen wydawnictw agencji reklamowych specjalizujących się w marketingu i komercjalizacji dziedzictwa¹⁵⁷. W końcu, w oparciu o pogłębione badania procesu tworzenia współczesnych historii korporacyjnych i monografii przedsiębiorstwa, można by zastanowić się nad potencjalną rolą projektów w procesie systematycznego gromadzenia materiałów archiwalnych mogących stać się zaczątkiem archiwów biznesowych¹⁵⁸.

Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu były opis i charakterystyka kolekcji polskich monografii przedsiębiorstw oraz historii korporacyjnych jako gatunku literackiego w ramach polskiej historiografii. Zarówno literatura międzynarodowa, jak i polska wydaje się zgodna co do obiecującego potencjału badawczego historii korporacyjnych. Zaprezentowana w artykule analiza, koncentrująca się na cechach formalnych monografii przedsiębiorstw, jest zaledwie zaczątkiem potencjalnych badań nad tym gatunkiem literackim. Co więcej, współczesne krytyczne teorie i metody badawcze pozwalają skutecznie przewyciężyć główne ograniczenie historii korporacyjnych jako źródła historycznego o niskiej wiarygodności. W rezultacie możliwe staje się pełne wykorzystanie potencjału tego gatunku jako przedmiotu badań w analizie gatunkowej, międzynarodowych badaniach komparatywnych, badaniach nad narracjami i retoryką historyczną czy historią biznesu. Wszystkie powyższe argumenty w sposób jednoznaczny przemawiają za potrzebą wyodrębnienia kategorii „monografie przedsiębiorstw” w istniejących zbiorach bibliotecznych oraz podjęciem systematycznej analizy tego gatunku literackiego.

---

¹⁵³ Zob. B. Aeon, K. Lamertz, op. cit., s. 575–593.

¹⁵⁴ Zob. np.: A. Riviezzo, A. Garofano, M.R. Napolitano, op. cit.

¹⁵⁵ Zob. M. Burghausen, J. Balmer, op. cit., s. 384–402.

¹⁵⁶ Zob. *Crisis, Credibility and Corporate History...*, passim.

¹⁵⁷ Zob. M. Stobiecka, op. cit., s. 183–200.

¹⁵⁸ Zob. T. Olejniczak, A. Pikos, *Rola i zadania archiwów biznesowych w świetle dorobku Sekcji Archiwów Biznesowych Międzynarodowej Rady Archiwów a perspektywy rozwoju polskich archiwów biznesowych*, „Archeion” 2021, nr 122, s. 196–251.

Streszczenie

W 1987 r. w Polsce i Wielkiej Brytanii niezależnie od siebie ukazały się dwa artykuły poświęcone genezie i potencjałowi unikalnego gatunku literackiego, jakim są monografie przedsiębiorstw i historii korporacyjne. Pomimo różnic wynikających z socjalistycznego i kapitalistycznego kontekstu oraz dziedzin socjologii i historii biznesu, autorzy obu artykułów dochodzą do podobnych wniosków, uznając monografie tego typu za cenne źródło wiedzy na temat społeczno-ekonomicznych problemów. Niniejszy artykuł potraktował te teksty jako punkt wyjścia, stawiając sobie za cel opis ewolucji monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych jako gatunku literackiego oraz analizę potencjału polskich monografii jako źródła historycznego w kontekście współczesnej historiografii. Oprócz przeglądu literatury polskiej i międzynarodowej poświęconej temu gatunkowi artykuł opiera się na systematycznej analizie gatunkowej cech formalnych 365 publikacji tego typu wydanych w Polsce w latach 1797–2022. Główne wnioski płynące z analizy ewolucji gatunku literackiego wskazują z jednej strony na jego unikalne cechy, a z drugiej na postępujące zróżnicowanie publikacji tego typu, oscylujące pomiędzy bardziej naukowym a bardziej komercyjnym charakterem. Główne wnioski płynące z analizy w kontekście współczesnej historiografii pokazują, że ocena potencjału monografii tego typu ulegała zmianie w wyniku kolejnych przewrotów paradygmatycznych. Dyskusja kończąca artykuł koncentruje się na wskazaniu potencjału monografii przedsiębiorstw i historii korporacyjnych jako źródła w badaniach nad przemysłowym rozwojem Polski, jak i badaniach prowadzonych w ramach zwrotu narratystycznego. W tym ostatnim przypadku stać się mogą przedmiotem analizy w zakresie retoryki historycznej i strategicznego wykorzystania przeszłości.

Polish Enterprise Monographs and Corporate Histories from the Perspective of Genre Analysis and Historiography

In 1987, two articles were published independently in Poland and Great Britain devoted to the origins and potential of the unique literary genre of enterprise monographs and corporate histories. Despite the differences resulting from the socialist and capitalist contexts and the fields of sociology and business history, both authors came to similar conclusions, considering monographs of this type as a valuable source of knowledge about socio-economic problems. This article treats these articles as a starting point and aims to describe the evolution of enterprise monographs and corporate histories as a literary genre. The next goal is to analyse the potential of Polish monographs as a historical source in the context of contemporary historiography. In addition to a review of Polish and international literature devoted to this genre, the article is based on a systematic genre analysis of the formal features of 365 publications of this type published in Poland between 1797 and 2022. The main conclusions drawn from the study of the evolution of the literary genre indicate, on the one hand, the unique features of this genre and, on the other, the progressive differentiation of publications of this type oscillating between a more scientific and a more commercial character. In the context of contemporary historiography, the conclusions indicate that the assessment of the potential of monographs of this type has changed because of subsequent paradigmatic revolutions. The discussion concluding the article focuses on displaying the potential of enterprise monographs and corporate histories as a source in research on the industrial development of Poland, as well as research conducted as part of the narrative turn, within which they can become the object of analysis in the areas of rhetorical history and the strategic use of the past.

Bibliografia

- Aeon B., Lamertz K., *Those who control the past control the future: The dark side of rhetorical history*, „Organization Studies” 2021, t. XLII, nr 4, s. 575–593.
- Anteby M., Molnar V., *Collective memory meets organizational identity: Remembering to forget in a firm's rhetorical history*, „Academy of Management Journal” 2012, t. LV, nr 3, s. 515–540.
- Basque J., Langley A., *Invoking Alphonse: The founder figure as a historical resource for organizational identity work*, „Organization Studies” 2018, t. XXXIX, nr 12, s. 1685–1708.
- Berkenkotter C., *Genre evolution? The case for a diachronic perspective*, w: *Advances in Discourse Studies*, red. V.K. Bhatia, J. Flowerdew, R. Jones, Oxfordshire 2008, s. 188–201.
- Bhatia V.K., *Analysing Genre. Language use in Professional Settings*, London 1993.
- Bhatia V.K., *Worlds of Written Discourse. A Genre-Based View*, London 2004.
- Booth Ch., Rowlinson M., *Management and organizational history: Prospects*, „Management & Organizational History” 2006, nr 1, s. 5–30.
- Burghausen M., Balmer J., *Repertoires of the corporate past: Explanation and framework. Introducing an integrated and dynamic perspective*, „Corporate Communications. An International Journal” 2014, t. XIX, nr 4, s. 384–402.
- Chandler A. Jr., *Strategy and Structure. Chapters in the History of the American Industrial Enterprise*, Massachusetts 1969.
- Clark P., Rowlinson M., *The treatment of history in organisation studies: towards an 'historic turn'?*, „Business History” 2004, t. XLVI, nr 3, s. 331–352.
- Coleman D.C., *The uses and abuses of business history*, „Business History” 1987, nr 29, s. 141–156.
- Crisis, Credibility and Corporate History*, red. A Bieri, Oxford 2014.
- Czarniawska B., *Writing Management. Organization Theory as a Literary Genre*, Oxford 1999.
- Daniells L.M., *Studies in Enterprise, 1958: A Selected Bibliography of American and Canadian Company Histories and Biographies of Businessmen*, „Business History Review” 1959, t. XXXIII, nr 2, s. 217–243.
- Delahaye A., Booth Ch., Clark P., Procter S., Rowlinson M., *The genre of corporate history*, „Journal of Organizational Change Management” 2009, t. XXII, nr 1, s. 27–48.
- Domańska E., *Historia egzystencjalna. Krytyczne studium narratywizmu i humanistyki zaangażowanej*, Warszawa 2012.
- Donzé P.Y., Smith A., *Varieties of capitalism and the corporate use of history: the Japanese experience*, „Management & Organizational History” 2018, t. XIII, nr 3, s. 236–257.
- Dray W., *On the Nature and Role of Narrative in Historiography*, „History and Theory” 1971, t. X, nr 2, s. 153–171.
- Foster W.M., Coraiola D.M., Suddaby R., Kroezen J., Chandler D., *The strategic use of historical narratives: A theoretical framework*, „Business History” 2017, t. LIX, nr 8, s. 1176–1200.
- Foundations of Corporate Heritage*, red. J.M. Balmer, Abingdon 2017.
- Frow J., *Genre worlds: The discursive shaping of knowledge*, „Arena Journal” 2005, nr 23, s. 129–146.
- Gałęziowski J., Urbanek J., *Etyczny zwrot w polskiej historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2017, nr 7, s. 7–34.
- Górski P., *„Management and Organizational History” nowe czasopismo w dziedzinie organizacji i zarządzania*, „Organizacja i Kierowanie” 2007, nr 2, s. 141–151.
- Górski P., *O potrzebie badań koncepcji zarządzania w Polsce w perspektywie historycznej*, „Marketing i Rynek” 2014, nr 5, s. 259–264.
- Górski P., Ochowski T., *Polish sociological traditions as an inspiration for a historical approach in management*, „International Journal of Contemporary Management” 2019, t. XVIII, nr 1, s. 37–51.

- Górski P., *Perspektywa historyczna w badaniach organizacji i zarządzania. Zagadnienie strategii badawczych*, „Prakseologia” 2020, nr 162, s. 115–130.
- Górski P., *Perspektywa historyczna w teorii i badaniach w dziedzinie organizacji i zarządzania*, „Współczesne Zarządzanie” 2007, nr 4, s. 20–29.
- Gras N.S.B., *Business history*, „The Economic History Review” 1934, t. IV, nr 4, s. 385–398.
- Gross A., Harmon J., Reidy M., *Communicating Science. The Scientific Article from the 17th Century to the Present*, Oxford 2002.
- Hatch M.J., Schultz M., *Toward a theory of using history authentically: Historicizing in the Carlsberg Group*, „Administrative Science Quarterly” 2017, t. LXII, nr 4, s. 657–697.
- Hayden Wh., *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore–London 1973.
- Hull D.L., *Science as a Process. An Evolutionary Account of the Social and Conceptual Development of Science*, Chicago 1988.
- Jarosz A., Kaliński J., Zawistowski A., *Bibliografia historii gospodarczej Polski w latach 1944–1989*, Warszawa 2003.
- Jastrząb M., *Historia biznesu: czego uczy i czy pomaga zrozumieć światowy kryzys?*, „Master of Business Administration” 2011, t. XIX, nr 6, s. 36–47.
- Jones G., *Company history and business history in the 1990s*, „European Yearbook of Business History” 1999, t. II, s. 1–20.
- Jones G., Sluyterman K.E., *British and Dutch business history*, w: *Business History around the World*, red. F. Amatori, G. Jones, Cambridge 2003, s. 111–145.
- Julkowska V., *Family Histories – a Reflection on the Development of Historiographic Genre Forms*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2021, nr 51, s. 251–282.
- Kasuya M., *Business History and Company Histories: How Company Histories Are ‘Made’*, „Akamon Management Review” 2016, t. XV, nr 6, s. 331–340.
- Kieser A., *Twenty years after. Why organization theory needs historical analysis*, w: *The Routledge Companion to Management and Organizational History*, red. P. Genoe McLaren, A.J. Mills, T.G. Weatherbee, London 2015, s. 47–48.
- Kochanowicz J., *The curse of discontinuity: Poland’s economy in a global context, 1820–2000*, „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte/Economic History Yearbook” 2014, t. LV, nr 1, s. 129–148.
- Kuhn T.S., *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1970.
- Kula W., *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1963.
- Lewis D., Newton W.P., *The writing of corporate history*, „The Public Historian” 1981, t. III, nr 3, s. 63–74.
- Matejko A., *Badania socjologiczne spółdzielni pracy*, „Przegląd Socjologiczny/Sociological Review” 1961, t. XV, nr 1, s. 141–142.
- Matejko A., *Rola socjologa i socjologii w zakładach pracy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1965, t. XXVII, nr 3, s. 217–233.
- Matsuzaki Y., *The Shibusawa Shashi Project and sharing information on business archives in Japan*, „Business Archives” 2005, nr 91, s. 28–38.
- Mączak A., *Business History*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, t. LXIII, nr 1, s. 269–283.
- Mikołajewska-Zajac K., Wawrzyniak J., *Nostalgia jako narzędzie krytyki transformacji. Mit dobrego właściciela w opowieściach pracowników fabrycznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2016, t. XII, nr 2, s. 36–54.
- Mikołajewska-Zajac K., *Zwrot historyczny w teorii organizacji: splatając ważne wątki w badaniach nad praktykami pamięci organizacyjnej*, „Studia Socjologiczne” 2017, nr 2, s. 45–72.
- Mills A.J., Suddaby R., Foster W.M., Durepos G., *Re-visiting the historic turn 10 years later: Current debates in management and organizational history*, „Management & Organizational History” 2016, t. XI, nr 2, s. 67–76.

- Modzelewski K., *Trzy modele historiografii*, „Nauka” 2009, nr 2, s. 15–21.
- Morawski W., *Identity and Diversity: What Shaped Polish Narratives Under Communism and Capitalism*, „Central European Management Journal” 2017, t. XXV, nr 4, s. 209–243.
- Ochinowski T., *Tradycje przedsiębiorczości w Polsce jako źródło kapitału kulturowego organizacji*, Warszawa 2013.
- Oertel S., Thommes K., *History as a source of organizational identity creation*, „Organization Studies” 2018, t. XXXIX, nr 12, s. 1709–1731.
- Olejniczak T., Pikos A., *Rola i zadania archiwów biznesowych w świetle dorobku Sekcji Archiwów Biznesowych Międzynarodowej Rady Archiwów a perspektywy rozwoju polskich archiwów biznesowych*, „Archeion” 2021, nr 122, s. 196–251.
- Olejniczak T., Pikos A., *The evolution of genre: Systematic review of Polish corporate histories*, „Business History” 2022, s. 1–24.
- Pełka B., *Archiwa gospodarze w krajach kapitalistycznych*, „Archeion” 1970, nr 53, s. 173–184.
- Pietrzak-Pawłowska I., *Zakłady przemysłowe w Polsce XIX i XX wieku. Studia i materiały*, Wrocław 1967.
- Pikos A., *Continuity of Narratives: Reinterpretations of Polish Business History*, „Central European Management Journal” 2018, t. XXVI, nr 4, s. 47–63.
- Piłatowicz J., *Stan badań nad dziejami przemysłu w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2008, t. LIII, nr 2, s. 31–81.
- Ponzoni E., Boersma K., *Writing history for business: The development of business history between 'old' and 'new' production of knowledge*, „Management & Organizational History” 2011, t. VI, nr 2, s. 123–143.
- Ravasi D., Rindova V., Stigliani I., *The stuff of legend: History, memory, and the temporality of organizational identity construction*, „Academy of Management Journal” 2019, t. LXII, nr 5, s. 1523–1555.
- Riviezzo A., Garofano A., Napolitano M.R., *Corporate Heritage Marketing. Using the Past as a Strategic Asset*, New York 2021.
- Rowlinson M., Hassard J., *The invention of corporate culture: A history of the histories of Cadbury*, „Human Relations” 1993, t. XLVI, nr 3, s. 299–326.
- Shōko Kumagai, *Welcome to the World of the Japanese Company Histories*, „Shashi. The Journal of Japanese Business and Company History” 2020, t. V, nr 1, s. 1–13.
- Smith A., Simeone D., *Learning to use the past: the development of a rhetorical history strategy by the London headquarters of the Hudson's Bay Company*, „Management & Organizational History” 2017, t. XII, nr 4, s. 334–356.
- Stobiecka M., *Heritagizacja: krytyka pojęcia*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2021, nr 51, s. 183–200.
- Stobiecki R., *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, Łódź 2020.
- Strangleman T., *The nostalgia of organisations and the organisation of nostalgia: Past and present in the contemporary railway industry*, „Sociology” 1999, t. XXXIII, nr 4, s. 725–746.
- Suddaby R., Foster W.M., Trank Quinn Ch., *Rhetorical history as a source of competitive advantage*, w: *The Globalization of Strategy Research*, red. J.A.C. Baum, J. Lampel, Bingley 2010, s. 147–173.
- Swales J.M., Swales J., *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*, Cambridge 1990.
- Szczepański J., *Założenia i ogólna koncepcja planu badań nad rozwojem klasy robotniczej w Polsce Ludowej*, w: *Studia nad rozwojem klasy robotniczej*, red. J. Szczepański, cz. 1, Warszawa 1961, s. 3–18.
- The Literary Structure of Scientific Argument. Historical Studies*, red. P. Dear, Philadelphia 1991.
- Wadhvani D., Suddaby R., Mordhorst M., Popp A., *History as organizing: Uses of the past in organization studies*, „Organization Studies” 2018, t. XXXIX, nr 2, s. 1663–1683.

- Weindruch B., *Start with the Future and Work Back. A Heritage Management Manifesto*, Lanham–Maryland 2016.
- Wesołowski A., *O potrzebie monograficznych opracowań przedsiębiorstw*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, z. 1, s. 275–287.
- Wprowadzenie do metodologii historii*, red. E. Domańska, J. Pomorski, Warszawa 2022.
- Zawistowski A., *Kombinat. Dzieje Zambrowskich Zakładów Przemysłu Bawełnianego – wielkiej inwestycji planu sześcioletniego*, Warszawa–Białystok 2009.
- Zysiak A., *Historie w historii: zanim awangarda stanie się kanonem*, „Kultura i Historia” 2010, nr 18, s. 1–26.

Tomasz Olejniczak – dr hab., prof. ucz. w Zakładzie Historii Biznesu, Katedra Zarządzania, Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie. Zainteresowania badawcze: historia biznesu, teoria organizacji, zarządzanie japońskie. E-mail: tolejniczak@kozminski.edu.pl.

Tomasz Olejniczak – PhD hab., associate professor at the Division of Business History, Department of Management, Kozminski University in Warsaw. Research interests: business history, organisation theory, Japanese management. E-mail: tolejniczak@kozminski.edu.pl.

Anna Pikos – dr; adiunkt i kierownik Zakładu Historii Biznesu, Katedra Zarządzania, Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie. Zainteresowania badawcze: historia biznesu, zarządzanie zmianami, sektor publiczny. E-mail: apikos@kozminski.edu.pl.

Anna Pikos – PhD; assistant professor and head of the Division of Business History, Department of Management, Kozminski University in Warsaw. Research interests: business history, change management, public sector. E-mail: apikos@kozminski.edu.pl.

Rafał Staszek vel Staszewski – mgr; wykładowca na studiach podyplomowych Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie. Zainteresowania badawcze: historia biznesu, zaufanie organizacyjne. E-mail: rstaszewski@kozminski.edu.pl.

Rafał Staszek vel Staszewski – MA; lecturer at the postgraduate studies at Kozminski University in Warsaw. Research interests: business history, organisational trust. E-mail: rstaszewski@kozminski.edu.pl.